A HUSZÁRSÁG KIALAKULÁSA A XVIII. SZÁZADI OROSZ HADSEREGBEN

Honfi József

A magyar—orosz kapcsolatok történetének kutatása az utóbbi időben egyre differenciáltabbá, egyre sokrétűbbé vált. Míg korábban a magyar történetírás a kiemelkedő személyiségek közötti viszonyt vizsgálta és csak elvétve akadt egy-két munka, mely a gazdasági és kulturális kapcsolatokat vette szemügyre, ma már a kutatók figyelme elsősorban a gazdasági és kulturális kapcsolatok kutatására irányul. Megkezdődött a Szovjetunió egyes köztársaságai és Magyarország népei közötti kapcsolatok feldolgozása is.[1] A nem nagyszámú irodalom tanulmányozása, az eredmények megállapítása mellett arra enged következtetni, hogy a kapcsolattörténet jórészt megreked egyes tények felsorolásánál és nagyon ritkán kísérlik meg a szerzők, hogy a két ország, illetve a két ország népei közötti kapcsolatokat a Közép- és Kelet-Európában lezajló folyamatok egyik megjelenési formájának fogják fel és úgy értékeljék. Ráadásul a haladó kapcsolatok kutatása mellett nem fordítanak figyelmet más, nem a fejlődés irányában ható korábbi kapcsolatokra, s azoknak a különféle előjelű hatásoknak a beható vizsgálatára sem, amelyek az állam és a társadalom különböző területeit egyes időszakokban érték. Így kerül ki a kutatások érdekköréből a hadügyi es a hadtörténeti kapcsolatok kutatása is.[2] Ugyanakkor keresve sem találhatnánk még egy másik olyan területet az államéletben, ahol a kölcsönhatások jobban megmutatkoznának, mint éppen a hadseregben, akár olyan szempontból, hogy az állam és az adott társadalom életének különféle tényezői milyen kölcsönhatást mutatnak a hadüggyel, akár úgyis, hogy a szomszédos országok hadügye miként hat egymásra. És ebben nincs is semmi különös. Ez ugyanis pusztán annak a következménye, hogy az uralkodó osztályok mindig is tudatosan munkálkodtak azon, hogy hadseregük a legmegfelelőbb legyen. A törekvések azonban mégsem eredményezték azt, hogy egy-egy időszakban még az azonos társadalmi rendszerben élő országok hadse-

1 Figyelemre méltó cikkgyűjtemény jelent meg ukrán és magyar szerzők tollából Kijevben. Українсько-угорськи історичні зв'язки. Наукова думка, Київ, 1964.
Ugyancsak érdeklődésre tarthat számot *Tardy Lajosnak* a magyar—grúz kapcsolatokról szóló tanulmánya is. Történelem, 1966.

2 *Győrkei Jenő* és *Józsa Antal:* Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban (Budapest, Kossuth. 1957.) című értékes munkája sem foglalkozik e kérdéssel, noha nem lehet érdektelen annak a vizsgálata, hogy a Vörös Hadsereg internacionalista elemei, milyen mértékben hatottak a forradalmi hadsereg hadművészetének kialakulására.

regei is teljesen megegyeztek volna egymással, mert gátat szabott ennek az adott állam gazdasági helyzete, morális állapota és azok a sajátos vonások, amelyek egy-egy országot jellemeznek.

A hadügy belső mozgástörvényeire, valamint a különböző országok hadügyeinek kölcsönhatására felfigyelt a XVIII. században Rumjancev orosz tábornagy is. Az európai országok és hazája hadügyeit vizsgálva megállapította:

„Némely körülmény következtében az összes európai hatalmak szinte ugyanabban az időben rákényszerültek arra, hogy a hadüggyel — tekintet nélkül egyéb ügyeikre — feltétlenül foglalkozzanak; ám fizikai és morális állapotuk eltérő volta miatt egyikük hadserege sem lehet azonos a másikéval sem számbelileg, sem minőségben, és felismerve, hogy a hadügy súlyos terhet ró az állam egyéb ügyeire, most minden eszközt és módot felhasználnak arra, hogy jó kapcsolat alakuljon ki az államélet különféle területei között... Nekünk még inkább kell ezzel törődnünk, éppen hatalmas területünk miatt... azért, mivel az ország lakossága nem azonos hitű és nem azonos erkölcsű, és a legcsekélyebb mértékben hasonlítunk a többiekre, éppen ezért nekünk ügyelnünk kell arra, hogy csak számunkra hasznos módon és előnyeinknek megfelelően terjeszkedjünk, *és csak a kiváló dolgokban utánozzuk a többi államot* (kiemelés tőlem — H. J.), lehetőségeinknek és jövedelmeinknek megfelelően fegyverkezzünk... és rendkívüli módon tiszteljük azt a forrást, amely számunkra az egyetlen a katonai erők fenntartására, mégpedig a népet... ügyeljünk arra, nehogy elszegényesítsük, hanem olyan eszközöket alkalmazzunk, hogy a veszély idején is legyen tartalékban pénzünk és képesek legyünk erőink meghatványozására anélkül, hogy önmagunknak ezzel érezhetően ártanánk."[3]

Mint látjuk, Rumjancev igen nagy jelentőséget tulajdonított azoknak a különös vonásoknak, amelyek a XVIII. századi Oroszországot, mint soknemzetiségű, a fejlődés különböző fokán álló népekből összetevődő országot jellemzik és megkülönböztetik a kor nemzeti államaitól. Így Oroszország hadügye is sajátos, a körülmények által meghatározott fejlődési vonalon haladt, de más országok hadügyeinek hatásától korántsem mentesen. E hatások különösen akkor válnak érzékelhetővé, amikor az állandó hadsereg felállítása kerül napirendre. Így például a XVII. században felállított „új szervezésű ezredek" (polki novovo sztroja) a nyugat-európai ezredekkel egyeznek meg létszámviszonyok, szervezés és az ezredben szolgáló tisztek rendfokozatai tekintetében egyaránt.[4] Természetesen ezeknek az új szervezésű gyalogos és lovasezredeknek kialakul a sajátos oroszországi arculata, s mind hátrább szorítják a földbirtok nagysága után szolgáló nemesekből álló hadszervezetet, bár egészen a XVIII. század elejéig együtt található a két különböző alapelven nyugvó fegyveres szervezet. Az új hatására némi változás történik ugyan a régi hadszervezetben, így például megszűnik a származás alapján nyugvó rendfokozatok rendszere, de a szervezési forma, a csapatkiképzés módszere és a harceljárás a régi szervezésű alakulatoknál megmarad.[5]

E változások a XVII. századi orosz állam belső szükségleteiből fakadtak, s

3 Rumjancev tábornagy gondolatai a hadsereg állapotáról.
Хрестоматия по русской военной истории. Szerk.: А. Г. Бескровный. Moszkva, 1947. 221. o.

4 Vö. *Razin:* A hadművészet története. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1964. 201. o.

5 *Razin:* i. m. 204—206. o. — Megjegyezzük, hogy ekkor az orosz hadseregben 2707 külföldit tartanak nyilván, s a hadseregben külföldi tisztek is tevékenykednek. A hadsereg belső fejlődése azonban lehetővé teszi számuk csökkentését. Így 1696 végén csak 954 külföldi tábornok és tiszt van orosz szolgálatban. A század végén külföldieknek szolgálatba való lépését már nem engedélyezik.

ezért is bátran nyúltak a külföldi tapasztalatokhoz, s eredményesen használták fel a hadsereg erősítésére a lehetőségeknek megfelelően.[6]

A kétfajta hadszervezet együttélése egyben tükrözte azt a felemás állapotot is, ami a XVII. századi oroszországi társadalmat és gazdaságot jellemezte.

Így a XVII. század második felében a mintegy 370 000 főből álló orosz hadsereg létszáma a különféle szervezésű alakulatok között az alábbiak szerint oszlott meg:

1. *Régi szervezésű csapatok:* 113 000 fő (ezen belül 49 000 lovas, 64 000 gyalogos)
2. *Új szervezésű csapatok:* 90 000 fő (52 000 lovas, 38 000 gyalogos)
3. *Kozákok és irreguláris lovasság:* kb. 160 000 fő
4. *Tüzérséget kiszolgáló személyzet:* 3600 fő[7]

Méltán mondotta Alekszej Mihajlovics cár bécsi követe az Oroszország és a Habsburg birodalom között meginduló tárgyalás alkalmával az orosz hadseregről szóló ismertetőjében: „A mi nagy urunknak, a cár őfelségének az ő ellenségei ellen többféle felépítésű serege van: először nagyszámú huszárkötelékbe szervezett lándzsás század és sok ezer reiter kötelékbe szervezett puskás lovas és megint sok ezer dragonyos, többségük tűzfegyverrel ellátva . . .”[8]

A hadsereg a különféle hatások következtében állandó átalakulásban van, amelynek során egyre jobban előtérbe kerül a minőségileg új hadszervezet, s tűnik el a régi. Ez tapasztalható például mind a régi, mind az új szervezésű lovasság történetében is.

A külföldi eredetű lovassági csapatnemek helyzete, fejlődése, vagy egyikmásik visszafejlődése és megszűnése végigkísér az orosz hadsereg XVIII. századi fejlődése folyamán. Közülük nem annyira a hadszervezetben elfoglalt helyzeténél fogva, hanem a magyar—orosz hadtörténeti kapcsolatok, a XVIII. századi határvédelem, valamint a két ország belső helyzete és a hadügy kapcsolata szempontjából igen figyelemre méltó a huszárság kialakulása és fejlődése az orosz hadseregben.

A huszárság, mint lovassági csapatnem kialakulása Oroszországban

A huszárok oroszországi megjelenését megelőzte hírük. Hogy a huszárság fogalma már a XVI. században is ismeretes volt, arról az írásos emlékek is tanúskodnak.[9] Figyelmet érdemel e tekintetben Iván Pereszvetov Folyamodványa. Nevezett több éven át élt közép-európai uralkodók szolgálatában, s Magyarországon is megfordult Zápolya János udvarában. Oroszországba visszatérve írja meg Folyamodványát, amely tulajdonképpen az abszolút monarchia keleti típusának apologétikája és egyben a központi államhatalom megszilárdításában érdekelt orosz szolgáló nemesség érdekeinek a kifejeződése.[10] Pereszvetov művében beszámol külföldi útjáról is, ma-

[6] Razin az „újrendszerű”, vagy „külföldi mintájú ezred” kifejezést nem tartja helyesnek, arra hivatkozva, hogy ez a kifejezés nem fordul elő a XVII. századi forrásokban. Szerintünk azonban ez a körülmény nem változtat azon, hogy az ezredek külföldi mintára szerveződtek.

[7] *Stein:* Geschichte des Russischen Heeres von Ursprunge desselben bis zur Thronbesteigung des Kaisers Nikolai I. Pawlowitsch, Hanover, 1885. 25. o.

[8] Хрестоматия по русской военной истории. Szerk.: Л. Г. Бескровный. Moszkva, 1947. 111. o.

[9] Lásd: *Fogarasi,* valamint *Kiss* tanulmányát a Studia Slavica, 1958. 4., illetve 1960. 3—4. számában. 270—271. o.

[10] *Г. В. Плеханов:* Развитие русской общественной мысли. Moszkva, 1918. 150—179. o.

gyarországi tartózkodásáról szólva megemlíti, hogy ott többek között megismerte a huszárpajzsot,[11] amelyet igen jó védőfegyvernek tart és javasolta az uralkodónak ezek rendszeresítését az orosz hadseregben. Arra is ajánlkozik, hogy e pajzsokat elkészíti.[12] Fegyvertörténeti kutatást igényelne annak a megállapítása, hogy mennyiben valósult meg ez a javaslat — s megvalósult-e egyáltalán?

Számunkra most Pereszvetov írása csak abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy tisztázni segíti a huszár szó megjelenésének időpontját az orosz társadalomban. A fogalom tehát részben magyarországi közvetítéssel kerül Oroszországba, de ez még nem bizonyít amellett, hogy Oroszországban ismerték volna ezt a lovassági csapatnemet. Erre jelenlegi adataink szerint az 1606—1612. évi lengyel—orosz háború idején került sor. A lengyelországi huszárok azonban nehézlovasok voltak, páncéllal és kopjával felszerelve, s így tulajdonképpen az ún. Lanzenreiter egyik típusát testesítették meg.[13] Hozzájuk hasonló módon szerveződtek meg az első oroszországi huszár alakulatok is. Ezt lehet következtetni Alekszej Mihajlovics cár követének előbb említett beszámolójából is, amely szerint huszáron tulajdonképpen a nehézfegyverzettel ellátott Lanzenreitert (oroszul [illegible]), aki nem az oroszországi lovasságnál megszokott, hanem a lengyel huszárokra jellemző kötelékekbe szerveződik.

A XVII. században az oroszországi huszár tehát nem azonos azokkal a könnyűlovas magyarországi huszárokkal, akikről, harcmódjukról egy kortárs így nyilatkozik: „Ezeket tulajdonképpen lovas kalózoknak is nevezhetjük, akiknek a harceljárásában minden szabálytalan, s ezért lehetetlen is ellenük harcolni, mert habár a roham kezdetén volt is valamiféle harcrendjük, egy perc múlva már szét is szóródnak és mikor már azt hiszitek, hogy így szétszórt állapotban maradnak, újból megjelennek ugyanolyan harcalakzatban, mint először.[14]

A huszárság, mint könnyűlovas csapatnem, csak később jelentkezik az orosz hadseregben. Kezdeti lépései egybeesnek az orosz reguláris hadsereg megteremtésével. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a XVIII. század első negyedének katonai reformjai során a huszárság életrehívása meghatározó része lett volna a hadsereg újjászervezési programjának, hiszen ismeretes, hogy I. Péter reformjai következtében az orosz hadsereg lovassága egységesen dragonyosokból állott. Rajtuk kívül a hadsereg nagyszámú irreguláris könnyűlovassággal is rendelkezett, amelyet a zaporogi, a doni és jaiki kozákok, valamint a kalmükök alkották.

Az irreguláris könnyűlovasság alkalmazása az állandó hadsereg lovassága mellett más európai országokban is gyakorlat volt. Így igyekeztek leküzdeni azt az egyoldalúságot, amely a reguláris hadseregekben a könnyű csapatok hiányából következett. Ezért alkalmazzák a nyugati államok előszeretettel a magyar, horvát könnyűlovasokat és gyalogosokat és kezdik meg később a hazai lakosság toborzása útján a könnyű csapatok felállítását. Az irregulárítás gazdaságossági okokból még sokáig megmarad. Az irreguláris csapatokat csak háború esetén állították össze — a háború végeztével szélnek eresztették.

11 Pereszvetov azt írja, hogy a huszárpajzs azonos a macedon pajzsokkal.
12 *Сочинение И. Пересветова.* Изд. Ак. Наук СССР Moszkva—Leningrád 1956. 163—164. o.
13 *Meynert:* Geschichte des Kriegswesens und Heerfertassungen in Europa. Wien, 1868. 3. köt. 232. o. — *Choppin* P. Meriemere hivatkozva leírja, hogy a lengyel huszárság nehézlovasság volt. (*Choppin:* Les Hussards, Les vieux Regiments 1692—1792. 1898. 2—3. o.
14 Idézi *Gay de Vernon:* Essai historique sur lorganization de la cavalerie légere. Paris, 1853. 30—31. o.

Oroszországban nagy számban álltak rendelkezésre a könnyűlovas irreguláris csapatok, hiszen Ukrajna déli részén Zaporogban, azonkívül a Don és az Urál folyóinál élő kozákokban a könnyűlovas katona minden jótulajdonsága együtt volt. Ráadásul a kozákság önként vállalta a határvédelem feladatait, évszázadok alatt kialakult katonai szervezetben élt, ami szorosan összenőtt közigazgatásával, életformájával, szokásaival és jogrendjével. Mindez előnyére szolgált, ha arról volt szó, hogy irreguláris alakulatban szolgáljon, ahol saját harci szervezetében, kialakult taktikájának megfelelően cselekedhetett. Ugyanakkor az előnyök hátránnyá váltak, ha a XVIII. században kidolgozott taktikai elveknek megfelelően akarták volna őket átszervezni. A régi hadszervezetük megbontása ugyanis egyúttal társadalmi szervezetük megbontását is jelentette volna.

A kozák had- és társadalmi szervezet sajátossága már önmagában is eléggé mutatja azokat a nehézségeket, amelyekkel a kozák irregularitás felszámolása és a kozák reguláris lovasság kialakítása járt volna.

S ha még hozzávesszük, hogy a kozákság az orosz abszolutizmus ellen egyre élesebb formában tiltakozik, akkor önmagától kínálkozik a válasz, hogy reguláris könnyűlovasságot szervezni az adott időszakban a kozákságból nem volt lehetséges.

Az északi háború idején az orosz abszolutizmus két ízben is szembetalálja magát a kozákokkal. Az első alkalom 1707-ben kirobbant felkelés volt. A doni kozákok és parasztok felkelése Bulávin vezetésével azt eredményezte, hogy a doni hadsereg földje (A cárizmus a kozákságot helyhezkötött hadseregnek fogta fel és területüket is így nevezte hivatalosan. Pl. Zemlja Vojszka Donszkovo) elvesztette önállóságát, sok kozák és paraszt esett áldozatul a megtorlásoknak. Erre következett Mazeppa zaporogi hetman árulása, melynek káros következményei a zaporogi kozákok önállósága elvesztésének kezdetét jelentették. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy 1722-ben Zaprozsjét a kisoroszországi kollégiumnak vetik alá.[15] Egyébként a doni kozákok atamánját is 1723-tól kezdődően már a cár nevezte ki, s az önállóságukat vesztett doni kozákok új hadszervezeti formában szerveződtek. A kozákmozgalmak példái is tanúsítják, hogy a reguláris könnyűlovasság szervezetét másban kellett keresni. Az európai tapasztalatok azt bizonyították, hogy a huszárság alkalmas arra, hogy mint könnyűlovasság a reguláris hadsereg egyik alkotóelemévé váljon. A tapasztalat azt is megerősítette, hogy az első huszáregységeket olyan népelemekből kell kialakítani, melyeknél a huszárság hosszú múltra tekint vissza, s ezek a katonák tanítómesterei lehetnek a leendő hazai eredetű huszársságnak.[16]

A kozákok mozgalmaiban látjuk elsősorban azt az okot, ami I. Pétert 1707-ben az első huszárászlóalj megalakításáról szóló rendelet kibocsátására késztette.[17]

A huszárászlóalj létrehozásának ténye nem kerülte ugyan el az orosz hadtörténet kutatóinak figyelmét, az okok kutatásával azonban nem foglalkoztak — a huszárászlóalj felállítását csupán Péter újító szenvedélyének tartották. Így például Puzirevszkij ezt írja 1889-ben megjelent művében:

„Nagy Péternek volt olyan óhaja is, hogy meghonosítja a huszárságot, ezért 1707-ben parancsára magyarokból, szerbekből, moldovánokból és románokból egy könnyűlovas csapatot hoztak létre 300 fővel volgai zászlóalj

15 *Kollégium* a minisztériumnak megfelelő intézmény a XVIII. századi Oroszországban.

16 Az 1736-ban először felállított francia huszárezredekben is voltak magyarok. Vö. *Dr. Melich János:* Az orosz huszárság története. Budapesti Hírlap, 1899. június 16.

17 Полное собрание законов Российской империи. IV. köt., 379.o. (a továbbiakban ПСЗРИ.)

(Волжская хорунгва) néven."[18] Részint Puzirevszkijre, részint más, század végi orosz hadtörténetírókra hivatkozva ír erről a körülményről dr. Melich János is, kiemelve, hogy az első oroszországi huszárok között magyarok is voltak. Melich adatai azonban csak ismétlését jelentik a már idézett orosz hadtörténetírók munkájának, s így részletezni sem érdemes.[19] Sokkal figyelemre méltóbb már az 1912-ben megjelent orosz katonai enciklopédia erre vonatkozó közlése. Az enciklopédia az alábbiakban foglalja össze a kérdéssel kapcsolatos adatokat: „1707. április 20-án Péter hasznosnak találván a könnyűlovasság rendszeresítését, megparancsolta a szerb származású Kigecs Aposztolnak,[20] hogy Oroszország déli részén a szerbek, románok (vlachok) és moldvánok közül szedjen össze 300 derék és katonai dolgokban jártas embert, valamint 8 tisztet is. Ezekből az emberekből szervezett alakulatot vlach zászlóaljnak (Валашская хорунгва) [21] nevezték el. Az 1711-es török háború idején a toborzott huszárok száma emelkedett és az orosz hadseregben 6 vlach ezred és két zászlóalj alakult."[22] Puzirevszkij adatai szerint az egyik szerbekből, a másik moldovánokból állt.[23]

Hogy e növekedésre az 1711. évi hadjárat alkalmával került sor, csak csak részben indokolható azzal, hogy ezt a török háború tette szükségessé. A huszárezredek számának növekedésében közrejátszott azonban az a körülmény is, hogy az északi háború idején a kozákság egy része a Bulavin-felkelés és Mazeppa árulása következtében a cár nem támaszkodhatott, s ezért kellett megfogyatkozott irreguláris könnyűlovas csapatait a más népekből verbuvált huszárezredekkel pótolnia. Ezek a csapatok a prut-i hadjárat után azonban nem maradtak meg. Ennek az volt az oka, hogy a külföldiekből álló alakulatok igen sokba kerültek és így az uralkodó takarékoskodott velük. A csapatok nagyrészének elbocsátása egyben azt is mutatja, hogy a huszárságot még ekkor sem tartották reguláris csapatnemnek, hanem olyan átmeneti formának, amely a reguláris és az irreguláris csapatok között foglal helyet. A feloszlatott ezredek állományából csak 1500 főt tartottak meg, akiket három 500—500 főből álló magyar, vlach és kozák egységbe szerveztek.[24] Azonban ezek létszáma is fokozatosan csökkent. Ennek ellensúlyozására 1714-ben szerbekből egy új irreguláris huszárezredet állítanak fel 963 főnyi létszámmal (10 század),[25] 1723-ban, az északi háború végén helyettük újból huszárezredeket kívánnak szervezni. Ekkor bízzák meg az Oroszországban élő Albanez szerb őrnagyot, hogy szerb huszárokból ezredeket szervezzen.[26] Ezeknek azonban már más feladatot szántak: helyhez kötött ezredekként Ukrajnában a határvédelem feladatát kellett volna

18 *Пузыревский:* Развитие постоянной регулярной армии. Спб. 1889. 86. o.

19 *Denison:* A lovasság története c. munkájában így ír erről: „Péter ... felismerte a könnyűlovasság értékét, kozákjaiban igen nagyszámú könnyűlovassággal rendelkezett ugyan, de már 1707-ben óhajtott egy könnyű-, de rendes lovasságot, és emiatt egy 300 főnyi csapatnak a felállítását határozta el, mely csapat magyarokból, szerbek és moldvaiakból állott." *(Denison:* i. m. Budapest, 1884. 251. o.) Dr. Melich János, aki a Budapesti Hírlap 1899. június 16. számában: Az orosz huszárság története címmel írt tárcát, a huszárokról Markov, neves lovasság történészre és Szacharovra hivatkozik a fentiekkel kapcsolatban.

20 Melichnél valószínűleg elírásból eredően Kegics, de másutt is Kicsics.

21 Szembetűnő a különbség Puzirevszkij és a katonai enciklopédia között a zászlóalj elnevezése tekintetében Míg Puzirevszkij volgai zászlóaljáról beszél, az enciklopédia Vlach zászlóaljáról tesz említést. Véleményünk szerint ez utóbbi a helyes, hiszen könnyebben feltételezhető, hogy a zászlóaljat alkotó népek egyikéről (valószínűleg azokról, akik többségben voltak benne) nevezik el, mint éppen egy olyan folyóról, amely a zászlóalj toborzási helyétől messze esik.

22 Роенная энциклопедия. Спб. 1912. 8. köt. 548. o.

23 *Puzirevszkij:* i. m. 86. o. — Stein szerb és lengyel zászlóaljat említ.

24 Письма Петра Великого к фельдмаршалу графу Шереметеву. Moszkva, 1774. 88. o. (az egységek neve *Kommando)*

25 *Puzirevszkij:* i. m. 86. o.

26 ПСЗРИ. T. VII. 562. o.

ellátniuk az ukrajnai landmilíciával együtt.[27] A huszárezredek felállítása azonban igen vontatottan haladt. I. Péter uralkodása utolsó éveiben mindössze 340 főt sikerült toborozni és ezek száma is 1725-ben 94 főre apadt.[28]

A huszárezredek, vagy a kisebb egységek elnevezése attól függött, hogy melyik nép fiai voltak benne többségben.

I. Péter, amikor 1707-ben rendeletét kiadta, reális lehetőséget látott arra, hogy magyarok és szerbek is felcsapnak huszárnak a vlach zászlóaljba. Nyomban felvetődik a kérdés: honnan kerülhettek magyarok a huszár alakulatokba az oroszországi huszárság fejlődésének első szakaszán.

Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy Zaporogban, a kozákok között is éltek magyarok, akik különböző okok miatt menekültek el az országból és találtak otthont a szabad kozákok között. Sevcsenko nemrég megjelent tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy már az 1649-ben összeállított kozák lajstromban is találunk olyan neveket, mint Elias Venger, Joszip Vengerin, Homa Ferenc, Marko Ugrin, István Vengrin, Koman Sztaraj stb., ami a nevek tulajdonosainak magyar eredetére vall.[29] Joggal tételezhetjük fel, hogy az ilyen szökések állandóan voltak, s Ukrajna déli részén mindig találhatók voltak szökött magyar jobbágyok, éppúgy, mint románok, bolgárok és szerbek is, akik a török elől menekültek a kozákok közé. Ukrajna déli részén tehát adva voltak azok az emberek, akik ismerték a huszárságot és szívesen álltak fegyverbe, mert az az állapot egy időre legalább felszámolta létbizonytalanságukat.

Az 1711-ben alakított ezredek gyors feltöltését elősegítették a Rákóczi-szabadságharc után Oroszországba menekülő kuruc katonák is, akiknek a cár nemcsak menedéket biztosított, de szolgálatába is fogadta őket.

Jó néhány egykori kuruc tisztet is találunk ezekben az ezredekben. Thaly Kálmán meg is emlékezik róluk, de szerepüket eltúlozza. Thaly nézete szerint a kuruc tisztek és elsősorban Rákóczi egykori főhadsegéde, Máriássy Ádám huszár ezredes kezdték el a huszárságot Oroszországban szervezni.[29a] Előző adataink alapján Thalynak azt az állítását elfogadni nem lehet. Ami Thaly megállapításából elfogadható, a jelenlegi ismereteink szerint abban összegezhető, hogy a volt kuruc tisztek közül néhányan egyes ezredek élére kerültek. Így szolgált hosszabb-rövidebb ideig ezredparancsnokként az oroszországi huszárezredekben Máriássy Ádám, Cserey János, Draguly Ferenc, Turkoly Sámuel és Jávorka Ádám.[30] Szereplésükről, működésükről néhány

27 Einige Worte über die russischen Militär-Kolonien im Vergleiche mit der K. K. österreichischen Militer-Grenze und mit allgemeinen Betrachtungen darüber von Karl Freiherren v. *Pidoll* zu Quintenlach. Wien, 1847. 2—3. o. — A betelepített és részben a zsoldból, részben saját gazdaságából élő határőrség rendszere általános jelenség volt. Miként Perjés Géza rámutat, „a törököknél is így volt, sőt az ókor, illetve a középkor olyan nagy államainál is, mint Róma, Kína, Bizánc." (*Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat, 1965. 61. o.)

28 Историческое описание одежды и вооружения российских войск с рысунками составленное по высочайшему повелению. 1899. II. 12. o.

29 Українско-угорськи історичні зв'язки, Наукова думка, Київ, 1964. 6. o.

29/a *Thaly Kálmán:* Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes, s a gr Forgách és Rákóczi levéltár. Budapest, 1888. 23. o.

30 Ezzel kapcsolatban Thalynak egy 1898-ban írt cikkéből idéz Thallóczy. Dely név alatt kiadott „Tudákos levelek 1914" című utirajzában. Rendkívül szokatlan műfaj egy történész számára, hogy megállapításait, megfigyeléseit ilyen utirajz formájában mondja el, minden forrásmegjelölés és hivatkozás nélkül. Thallóczy azonban nem él vissza a műfaj kínálta lehetőségekkel és közléseit megbízhatónak tarthatjuk. Különösen értékesek tanulmányunk szempontjából azok az adatok, amelyeket az áttelepült Tisza—Maros vidéki határőrökkel kapcsolatban Mirgorodban való tartózkodás ürügyén közölt. Oroszországi huszárezredek felállítási időpontjának azonban nem 1707-et tartja, szerinte 1707-ben Péternek csak szándékában volt a huszárság bevezetése a hadseregbe, s hogy 1721-ig csupán csak kísérleteztek a huszárezredek felállításával. Ő döntőnek a huszárság oroszországi történetében az 1751-es esztendőt, tehát a tisza-marosi határőrök Oroszországba való áttelepítésének kezdetét tartja. Véleményünk szerint 1707—1721 közötti időszak több volt egyszerű kísérletezésnél, és 1751 előtt — mint ez már tanulmányunkból is kitűnik — az orosz hadseregben értek el eredményeket a huszárság fejlesztésében.

adatot tudunk csupán. Így például Jávorkáról és Csereyről annyit, hogy már a huszas évek elején lengyel szolgálatba mentek, Máriássyról, hogy részt vett még az északi háború utolsó szakaszában, harcolt a török ellen, s a kamenyeci békekötés után tevékeny részesévé vált azoknak a reformtörekvéseknek, amelyek a XVIII. század harmincas évei elején az orosz hadvezetésen belül észlelhetők. Máriássy 1738-ig maradt meg orosz szolgálatban, s amint Thaly írja róla, 1738-ban Rodostóba távozott.[31] Kevés és elégtelen ez az adatmennyiség ahhoz, hogy fel lehessen mérni a magyarok szerepét ezekben az ezredekben, hatásukat az oroszországi könnyűlovasság fejlesztésére. Egyelőre még ismeretlen az ezredekben szolgáló magyar közhuszárok száma és helyzete is.

A magyaroknál jóval jelentősebb szerepük volt a szerbeknek, akiket jó lovasként tartottak számon az oroszországi katonai szakértők — maga I. Péter is. E mellett előnyükre szolgált, hogy mind nyelvi, mind vallási tekintetben is közel álltak az orosz néphez. Mint már előbb is említettük, a török zsarnokság elől menekülő szerbek szívesen telepedtek le Oroszországban és vállaltak szolgálatot mint huszárok az orosz hadseregben. 1723. október 27-én kelt cári manifesztum Ukrajnában szándékszik letelepíteni a huszárezredekbe szervezett szerbeket. Katonáskodásuk ellenértékéül fizetést, „ratios et portios" pénzt, a családok személyre szóló földet kapnak, a toborzók a toborzottak felett parancsnokságot.[32] E cári manifesztum alapelvei irányadóul szolgáltak a század folyamán végbement későbbi telepítések alkalmával is. Albanez őrnagy megbízatása is ezen a manifesztumon alapult. A kivándorlók között találunk olyan csoportokat is, amelyek a magyarországi szerb határőrvidékről távoznak Oroszországba.[33]

Az oroszországi huszárság fejlődésének második szakasza

Az 1729—1733 évek hadügyi reformjai — melyek jelentős részben Burchard—Christophor Münich nevéhez fűződnek — többek között foglalkoztak a határvédelem és a lovasság kérdéseivel is. Ismeretes, hogy Münich tervei alapján építették meg 1733—1742 folyamán az ukrán védelmi vonalat, amely délen mintegy 800 verszt hosszúságban nyúlt el a Don és a Dnyeper között. A védelmi vonal egymástól 10—10 versztre álló kisebb erődökből állott. Az erődöket falak kötötték össze egymással.[34] A határvédelmet a védővonal mögé telepített, ún. landmilícia látta el. Ezek tagjai földet kaptak, „hogy a közelség miatt jobban és alkalmasabb módon tudják mind magukat, mind a határt védelmezni, ugyanúgy, miként azt atyáik és nagyatyáik tették."[35] Hadjáratokba a landmilíciát nem vonták be, legfeljebb az irreguláris csapatokba kellett meghatározott létszámot a háború idejére küldenie.

A védőművek építése igen nagy terhet rótt a környék lakosságára. Később ezek mögött élő landmilícia eltartásának egy részét is fedezniük kellett, mivel katonatelepeken élők gazdasága nem tudta biztosítani a telepített ezredek fenntartását, noha a katonatelepek olyan céllal is létesültek, hogy a szolgálat mellett gazdálkodó katonák maguk teremtsék elő a létfenntartásukhoz szükségeseket.[36]

31 *Thaly Kálmán:* i. m. 30. o.
32 *Bohdaneczky Ervin:* Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanádi vármegyei könyvtár. 36. köt. 17—18. o.
33 Uo. 19. o.
34 Строевая и полевая служба русских войск времен императора Петра Великого и императрицы Елизаветы. Масловский. Moszkva, 1883. 157. o.
35 *Масловский:* Русская армия в семилетнюю войну. 1886. Приложение. I. 217—218. o.
36 *Stein:* i. m. 71. o.

Az oroszországi haderő így két nagy csoportra: helyhez kötött és nem helyhez kötött alakulatokra oszlott. Az utóbbiak adták a tábori haderőt, amely megint reguláris és irreguláris csapatokra oszlott. A helyhez kötött és helyhez nem kötött szervezet az irreguláris alakulatokon keresztül kapcsolódik egymásba s csak — egyelőre igen vékony szálon — a huszárságon át kötődnek a regularitáshoz, mivel a későbbiekben egyaránt találhatunk nem helyhez kötött reguláris és helyhez kötött huszárezredeket.

A nehézlovasság felállítása természetszerűleg megkövetelte más lovassági csapatnemnek kialakítását is. Megjelenik a karabiner, megmarad a dragonyos és növekszik a huszárság létszáma Az idegen behatások következtében egyoldalú lovas csapatnemek alakulnak ki Oroszországban is. A vita a seregek átszervezésénél a körül folyt, hogy melyik csapatnem legyen túlsúlyban a lovasságnál. A cél először a nehézlovasság szaporítása volt, majd újból a nagykiterjedésű hadműveleti területeken manőverezésre alkalmas lovasság felé fordul a figyelem. 1772-ben újból arra a következtetésre jutottak, hogy a nehézlovasság és a karabinerek számát kell növelni a huszárság és a dragonyosok rovására, majd megint a könnyűlovasság kérdése kerül előtérbe. A XVIII. század második felében, a hétéves háború időszakára az orosz lovasság — átesve a sok szervezeti változáson — végül visszanyeri mozgékonyságát — rohamban rajta-rajtában karddal támad.[37]

Nem követhetjük végig e belső szerkezeti változásokat, s kérdésünk szempontjából újból csak a huszárság helyzetének alakulásával foglalkozunk behatóbban.

Az 1727-ben felállított katonai bizottság és a Münich-féle bizottság is figyelmet fordított a huszárság szervezésére, hiszen ez a csapatnem szerencsésen egészítette ki a nehézlovasságot. Az egységek személyi állományát részben továbbra is magyarok, szerbek, moldovánok alkották, akik többnyire vagy szökött katonákként kerültek Oroszországba, vagy pedig toborzás útján léptek orosz szolgálatba.

Az erre az időszakra vonatkozó ezredlistákban, zsoldjegyzékekben és egyéb katonai vonatkozású anyagokban gyakran találkozni magyarokkal, akik az orosz hadseregbe jelentkeztek. Így 1729 márciusában az orosz hadseregbe lépett és esküt tett „a magyar Georgij Alekszandrov, a szintén magyar Fjodor Petrov és az ugyancsak magyar nemzetiségű Ivan Grigorjev", akiket azután a perejaszlavi területen állomásozó szerb huszárezred 6. századába osztották be. Minden szolgálatban álló magyar vagy szerb katonának az eskütétel után 5 rubelt fizettek ki.[38]

A magyarországi eredetű huszárság számát azonban nem kizárólag a szökevények állandó átszivárgása biztosította. A létszámnak verbuválás útján való kiegészítésére is sor került. Ezt lehetővé tette az a viszony, amely a XVIII. században Ausztria és Oroszország szövetsége határozott meg. Az orosz udvar kérésére III. Károly engedélyezte, hogy Magyarországon huszárokat toborozzanak az orosz hadseregbe.

Az első toborzás 1725-ben, a második tíz évvel később volt. Méretét tekintve egyik sem mondható különösen jelentősnek. Lényegesen nagyobb horderejű volt már az 1737-ben rendezett toborzás, amikor Kárpátalján Cumming ezredes, Sztojanov alezredes és Bosics lovassági százados a kárpátaljai ukránok közül lovaskatonákat gyűjtöttek az oroszországi huszárezredek számára.[39] Toborzó körútjuk eredményesen végződött. Egyedül

37 Очерки истории. СССР. XVIII. 2/пол. Moszkva, 1956. 313—314. o.

38 *Шульга І. Г.:* Про зв'язки України з Угорщиною у XVIII ст. Наукови Записки. Т. I. XXXVIII. Ужгород, 1959. 132. o.

39 Biederman Ung megyei levéltári adatra hivatkozva közli a Russische Umtriebe in Ungarn 6—7. lapján.

Ung megyéből 63 fő lépett az orosz hadseregbe, s amint a jelentésekből kitűnik, összesen mintegy 500 fő állt a zászló alá. A toborzások 1740-től egyenesen szükségessé váltak, mert az orosz hadseregben reguláris huszárezredeket állítottak fel s ezek feltöltéséről gondoskodni kellett. Elsőnek a szerb huszárezred alakult meg abból a mintegy 1000 főre tehető szerb huszárból, akik I. Péter uralkodása folyamán és azt követően vándoroltak ki Oroszországba.[40] A katonai kollégium 1741. október 14-én kelt határozata pedig megerősítette egyrészt a szerb, másrészt a magyar, grúz és moldvai ezredek felállításával kapcsolatban hozott eddigi intézkedéseket és rendezte szervezeti formájukat is, előírva, hogy mindegyik ezredben 10 század legyen. A grúz magvát a meglevő három grúz huszár kommandó alkotta és orosz szolgálatba lépő grúz huszárokkal töltötték fel.[41] A moldvai ezredbe kerültek azok a moldvai katonák, akik 1738—39 között Münich parancsnoksága alatt részt vettek a török háborúban és ezt követően Oroszországban maradtak. Számuk mintegy hétszázra tehető. A magyar ezred felállításakot ötszáz magyar huszár állt rendelkezésre. Mivel a kormányzat a létszámhiányt megfelelő nemzetiségűekkel akarta pótolni, ismét csak nem kerülhette el a toborzást.[42] Az így szervezett ezredek a későbbiek során is fennmaradtak — s legalábbis részben megfelelő nemzetbeliekkel töltődtek fel. A magyar huszárezred II. Katalin uralkodásának késői szakaszában is megvolt.[43]

A rendszeres magyarországi toborzások gyakoriságát az is igazolja, hogy Mária Terézia 1750-ben rendeletileg tiltja meg a további toborzást, amelyet eddig a korábbi szokásokra hivatkozva hajtanak végre magyar területen az orosz toborzó tisztek.[44]

Magyarországi katonák azonban nem a korábban említett magyar huszárezredbe kerültek. Elég tekintélyes azoknak a száma is, akik a moldvai huszárezredbe jutnak be. 1741-től egyre inkább tapasztalható, hogy a szökött katonák, vagy jobbágyok Moldvába, onnan a Dnyeszter fő átkelő helyén fekvő Mogiljovba (ma Mogiljov-Podolszkij) igyekeznek, ahol az akkor lengyel kézen levő városban huszártoborzás folyt, amely összefüggött a moldvai huszárezred, az ukrán landmilícia állapotának megvizsgálására 1741-ben kiadott intézkedésekkel. Keit tábornok (főkormányzó) jelentése részletesen foglalkozik a moldvai huszárezred állapotával. A dokumentum bepillantást enged az ezred felépítésébe. Ezek szerint az ezred törzskarhoz 1 ezredes, 1 alezredes és 1 őrnagy tartozik. Az al-törzskarban 1 ezred-szállásmester, 1 ezredírnok, 2 kürtös van. A főtisztek: 4 kapitány, 1 főhadnagy és 6 zászlós. Az altisztek: 6 őrmester, 5 szállásmester, 20 káplár és 5 századirnok. A közhuszárok száma 470 fő. Az adatok alapján tehát ez a lengyel—orosz határon szolgálatot teljesítő ezred — létszáma 500 fő volt — 5 századból állt, ellentétben a hadseregben működő ezredekkel, ahol egy ezred 10 századból állott, s a létszám 960 főt tett ki.[45] Az ezred egészségi állapota kielégítőnek mondható. A fegyelmi állapotot illetően lényeges megemlíteni, hogy a je-

[40] Историческое описание . . . III. köt. 9—10. o.

[41] Высочайшие утвержденные штаты грузинских гусарских рот. 5. III. 1738. u. 14. IV. 1740. ПСЗРИ. X. köt. 446. o. № 1754. — Grúziából is rendszeresen mentek Oroszországba katonai szolgálatot vállalni.

[42] ПСЗРИ. XLIII. k. I. rész. 250—281. o.

[43] Így a Magyar családtörténeti szemle 1938. decemberi számában megjelent rövid cikk közöl egy adatot, amely szerint egy Kerekes Mihály nevű tiszt Oroszországból 1788-ban szökött meg Nagy Katalin vengerszkij regimentjéből. (Dr. *Kerekesházy József:* Nagy Katalin cárnő magyar katonái.)

[44] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban HIL.) General Commando für Ungarn 1750. 1—104.

[45] Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság Központi Állami Levéltára. Kijevi kancellária iratai (továbbiakban USZSZK. KAL. Kijevi kancellária.) fond. (f.) 59. jegyzék (j.) 1. őrszám (ősz.) 781. 41. lap. (l.)

lentés időszakában szökésben levő katona nem volt. A szökés pedig nem volt ismeretlen fogalom, különösen a határmenti ezredekben. S hogy elég gyakran előfordult, azt az ezzel foglalkozó jelentéseken kívül abból is megítélhetjük, hogy a szökött katonák felkutatására időnként meghatározott pénzösszegeket utaltak ki.[46]

A moldvai ezredekről szóló jelentés közli, hogy az ezred 1741 március folyamán újabb magyar közhuszárokkal bővült. „Március 22-én 1 magyar nemzetiségű közhuszár érkezett. Március 25-én Kijevből Leontov vezénylőtábornok őexelenciájától érkezett 2 közhuszár."[47] Hogy az utóbbiak is magyarok voltak, az a jelentés másik részletéből is kitűnik, ahol március 25-i dátummal 2 magyar közhuszárról írnak.[48] Az első, tehát a március 22-i esetben valószínűleg Magyarországból érkező személyről van szó, a másodikban világosan látható, hogy már korábban is orosz szolgálatban álló huszárok az ujonnan érkezettek, akiket új szolgálati helyre vezényeltek. A moldvai ezred anyagában találkozunk olyan esetekkel is, amikor a török fogságból megszökött huszárok jelentkeznek az ezrednél és lépnek az ezred kötelékébe. Az ezred pénzügyi nyilvántartásában is szerepel olyan tétel, amelyben arról van szó, hogy pénzjutalmat adnak a török fogságból szökött katonáknak, „köztük egy magyarnak is, aki orosz szolgálatba kíván lépni."[49]

„Az orosz hadseregben a katonai településeken szolgáló külföldi alattvalók" névjegyzékéből arról értesülünk, hogy a magyarországi szökött katona, bárhonnan is szökik, mind Mogiljovba megy és ott jelentkezik szolgálati kérelmével. Így a 110. tételszám alatt szereplő Szucsányi László is „megjárta Moldovát, Volohiát s Magiljovban Filipovics ezredes parancsnoksága alatt álló ezredbe verbuváltatott."[50] Ugyanez az esete Todor Vasziljevnek, akit a jegyzék szintén magyarként tart nyilván. Ez a katona poroszországi fogságából szökött meg, s ment egészen Volohiáig, ahol meghallván, hogy Mogiljovban orosz huszárezredet állítanak fel, odament és felcsapott a Filipovics-ezred huszárjának. A 122. tételszám alatt szereplő Dimitrij Szemenov nevű magyar „Felvár[51] városból szökött meg egy gyalogos ezredből Volohiába és onnan Mogiljovba ment".[52] Ugyanez az útja Erdélyi Ferencnek (a szöveg szerint Ferenc Erdili), aki Pozsonyból szökött Magiljovba, ahonnan Kijevbe irányították, éppúgy mint sorstársát a Debrecen városbéli Grigorij Kamarovszkit, aki onnan apjával távozott és jelent meg Mogiljovban, ahonnan pedig Kijevbe ment".[53]

A magyarok azonban csak egy kis részét alkották annak a forgalomnak, ami akkor Mogiljovban lebonyolódott. Románok, szlovákok, németek, lengyelek, bolgárok keresik fel Filipovics toborzó tisztjeit.[54]

A katonákról közben lista készült, még pedig nemzetiség szerinti felosztásban. A Filipovics-ezredben levő külföldiek a nyilvántartás elkészítésének időpontjában 107 főt tettek ki, s közülük 27 volt magyarnak bejegyezve.[55]

Az okmányok áttekintésekor szembetűnő azonban, hogy milyen kevés a

46 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 891. 7. l.
47 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária, f. 59. j. ősz. 781. 41. l.
48 Uo.
49 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 891. 7. l.
50 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 1835. 9. l.
51 Valószínűleg Földvár.
52 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 59. j. 1. ősz. 1835. 11. l.
53 Uo.
54 Az orosz hadseregben a katonai településeken szolgáló külföldi alattvalók névjegyzéke nagyszámban sorol fel románokat, szlovákokat, lengyeleket, bolgárokat és németeket is. (Lásd az előbb idézett levéltári jelzeten.)
55 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 1835. 17—22. l.

magyar vezetéknevű emberek száma, s ezzel szemben magyar nemzetiségűnek írnak szláv vezetéknevű embereket is. Feltételezhető, hogy a magyar megjelölés ebben az esetben nem nemzetiséget, hanem Magyarországon élő embert jelent. Ebben az esetben világos, hogy magyarnak írják Iván Irdeljánt, hogy nem is tudták mindig eldönteni a nemzeti hovatartozóságot, s így előfordul, hogy a „magyar" szócskát áthúzzák és helyükbe „szerbet" írnak. Egyes kutatók szerint az oroszos hangzású nevek birtokosai kárpátukránok.[56] Ezt alátámasztani igen nehéz, mivel többségénél nincs feltüntetve, hogy Magyarország melyik részéből jött, s ennek a koncepciónak ellene szól az is, hogy teljesen hiányoznak azok a tipikus kárpátukrán nevek, amelyek első látásra alátámasztják tulajdonosuk kárpátukrán mivoltát. A „magyar" szót nem értelmezhetjük „magyarországinak" más okból sem, éspedig azért, mert a nyilvántartók különbséget tettek magyar és Magyarországon élő, de nem magyar anyanyelvű emberek között. Egy 1741. november 22-én kelt esküszöveg aláírói — Jovan Szokolovszkij, Jovan Grigorevics és Ivan Nyikitics — neve után „ven. szer." bejegyzések szerepelnek, amely egyértelműen a „magyarországi szerb" orosz rövidítése.[57]

Mégis mi lehet e jelenség oka? Véleményünk szerint különösen Magyarország ama területein, amelyek nemzetiségi összetétel szempontjából erős keveredést mutatnak, az összeházasodások következtében előfordulhattak olyan családnevek, amelyek bár magyarnak hangzottak, de viselőjük nem tudott magyarul — s fordítva is. Ez a feltételezés már egy sor más problémát is megold. A másik feltételezés abban áll, hogy az Oroszországban kikerült katona a vállalt szolgálati idő után Oroszországban szándékozott letelepedni, vagy talán azért, hogy a szolgálatban gyorsabban jusson előre áttért a provoszláv hitre, nevet változtatott és orosz alattvaló lett. Ilyen esetek voltak a XVIII. század 50-es éveiben is, s valószínűleg hasonló jelenséggel állunk itt is szemben.[58]

Huszárok Oroszország déli határőrvidékén

Az idegenből származó huszárok jelentősége különösen megnőtt a XVIII. század közepén, mikor is Ukrajna déli részén külön határőrvidéket hoztak létre, ahol a feladatokat már kizárólag a huszárok és pandúrok látták el.

E határőrvidék keletkezésének története szorosan összefügg az orosz birodalomnak az ukrán kozáksággal kapcsolatos politikájával, amely végső soron szükségessé tette az új határőrvidék felállítását. Ez azonban a kérdés egyik oldala. Számításba kell venni vizsgálódásunk során a Habsburg birodalomnak a magyarországi határőrvidékekre irányuló politikáját, mert tulajdonképpen ez a politika tette akaratlanul is lehetővé, hogy az orosz birodalom viszonylag könnyen oldja meg a maga problémáit.

Jelen tanulmány keretei között Ukrajna egészének az adott időszakra vonatkozó kérdésével nem foglalkozhatunk, csupán Ukrajna ama területét vesszük szemügyre, amely adott kérdésünkkel kapcsolatos. Ez a terület Ukrajna déli része, amely határvédelem szempontjából a Krím felől érkező török és tatár támadások miatt mindig igen nagy fontosságú volt. Ezt a területet Zaporozsje néven ismerték s lakói, a kozákok látták el a határvédelem feladatát. Ezért a kozákok egész sor kiváltságot élveztek, a katonai szervezetük teljesen áthatotta életmódjukat, szoros kapcsolatban volt az

56 *Sulha:* i. m.
57 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2186. 48. l.
58 *Sulha:* i. m.

egész kozákság társadalmi, gazdasági életével. Ukrajnának Oroszországgal való újraegyesülése után az ukrán és az orosz földesurak szerettek volna minél több földet megszerezni déli területekből. Ez a birtokszerzési politika a kozákság kiváltságainak megtépázásával, a kozák földek elfoglalásával és a kozákság szegényebb rétegeinek földhöz kötésével, jobbágysorba való taszításával járt együtt.[59]

Ez az állapot politikai tekintetben úgy tükröződött, hogy a cárizmus — bár egyelőre nem nyúlt a régi évszázadok alatt kialakult szerkezethez, és még meghagyta a nép polkokra és szotnyákra való tagozódását, valamint a hetman főségét, mégis már 1709-ben orosz residenst küld Ukrajnába — 1722-ben létrehozta a kisoroszországi kollégiumot Veljaminov brigadéros vezetésével. 1745—50-ben a bonyolult külpolitikai helyzet miatt a cárizmus engedményeket tett a kozák sztanyicák kérelmének, s visszaállította Ukrajna politikai önállóságát.

A feudális viszonyok fejlődése nem ért el oly fejlődési fokot Zaporozsjében, mint Ukrajna egyéb területein. Itt is megfigyelhető, hogy a gazdag kozákok hatalmas birtokokat szereznek, amelyeken a tőlük függésben levő parasztokat dolgoztatják — rendszerint a téli tartás fejében, viszont ezen a területen ismeretlen volt a robot és a földesúri kényszer egyéb eszközei. Ezért Zaporozsje a XVIII. században is úgy tűnt a dolgozó nép szemében, mint a viszonylagos szabadság hazája, ezért a földesúri elnyomás alól igen sokan menekültek e területekre.[60]

Zaporozsje gazdaságában a fő helyet az állattenyésztés, a halászat és a kereskedelem foglalta el. Az utóbbit főként Krímmel folytattak. A kereskedelmet is a kozákság vezető rétege tartotta kezében és óriási vagyont halmozott fel. Életformáját tekintve egyre inkább a földesurakhoz vált hasonlóvá.

A közigazgatási, politikai tekintetben Zaporozsje az orosz kormányzat alárendeltségébe tartozott, s közvetlenül bal parti Ukrajna központi vezető szervei ellenőrzése alatt állott. Zaporozsjében magában a vezetés a kosevoj atamán kezében volt, aki a főemberek, a sztarsinák segítségével kormányzott. Közigazgatási tekintetben Zaporozsjét ún. palánkokra — négy északi és négy déli — osztották. Az egyes palánkok élén az ezredes állott. Fennhatóságuk alá tartoztak a kozák és paraszt közösségek (gromádák) atamánjai. A kozákság vezető szervei minden fokon választott szervek voltak, de ahogy mélyültek a társadalmi ellentétek, úgy váltak e választások egyre névlegesebbekké.

Zaporozsje katonai erejét a terület megerősített központjában, a Szecsben állomásozó fegyveres erő alkotta, amelynek létszáma a XVIII. század 30—60-as éveiben 15—20 ezer főre tehető. A kozák sereg 38 kurenyre oszlott, amelyek élén a kureny-atamán állott. Utaltunk már arra, hogy a zaporozsjei csapatok alkották az orosz hadsereg irreguláris csapatainak egy részét. Az orosz kormány rendszeresen küldött a zaporozsjeiek számára pénzt, lőport, fegyvert, élelmet —, s ezzel együtt fokozatosan erősítette ellenőrzését Zaporozsje felett. Zaporozsjében állandóan állomásoztak orosz erők, mégpedig a Szeccsel párhuzamosan épített Új-Szecs elnevezésű belső védőműben, amelyet nemcsak azért építettek ki, mert Oroszország Zaporozsjét fontos elővédnek tartotta dél felé — ezt a fontosságot a Törökországgal és a Krímmel való gyakori összeütközések még jobban aláhúzták. Korábban is megvolt a Zaporozsje tartománya, a határvédelmet mégis egyedül a kozákság látta itt el.[61]

59 Очерки истории СССР. XVIII ст. 2/пол. Moszkva, 1956. 546. o.
60 История Украины т. I. Киев. 361—364. o.
61 Uo.

A kozák fegyveres erők mellőzését, illetve ellensúlyozását ebben az időszakban két ok magyarázza. Az első ok az a bizalmatlanság, amely az északi háború óta a kozákokkal szemben megmutatkozott. A másik — szerintünk a lényegesebb — ok abban rejlik, hogy nem akarták a kozákság súlyát erősíteni, illetve helyreállítani. Ez ugyanis ama társadalmi állapotnak a megtartásával járt volna együtt, amelyek a korábban felsorolt változások mellett még mindig megvoltak, s nem felelhettek meg a terjeszkedni kívánó ukrán és orosz földesuraknak.[62] Az orosz kormánynak a kozákok ellen irányuló támadása nem közvetlen életformájuk, hanem az ezzel szorosan összefüggő hadszervezetük ellen indult meg. Münich reformjai tervbe vették a kozák csapatoknak reguláris keretek közé való szorítását. Az átszervezések elleni tiltakozásul csoportosan hagyják el lakhelyüket s 1744-ben a Szamara mellékfolyójánál, a Kurchnál telepednek meg, ahol létrehozzák a Cserkasz-sztanyicát.

Katonailag azt a katonaelemet érte támadás, amelyet elővédként, felderítői szolgálatokra és az ellenség üldözésére is egyaránt a legjobban lehetett volna felhasználni. A támadás a katonai szervezeten át a kozákság megszabott életformáját, meglevő önállóságát is veszélyeztette. Az a körülmény, amelyben a kozákság élt, akadálya volt a jobbágyi viszonyok teljes kialakulásának, s már ezért is szét kellett azt robbantani. Mindemellett az északi háború tapasztalatai azt is megmutatták, hogy milyen veszélyeket rejt magában egy katonailag szervezett társadalmi alakulat az államban. Éppen ezért a cári kormány szívesebben látta volna reguláris hadseregbe szervezve a kozákságot, ahol a katona nem azért szolgál, mert kiváltságának ez az ára.[63] A reform egyben kaput nyitott volna a feudális viszonyok erősödésének, a kozák sztarsinák földesúrrá való válásának és az orosz földesurak behatolásának erre a területre is. Ilyen nézőpontból tekintve, a kozák hadszervezettel kapcsolatban tervezett reformok beleilleszkednek ebbe az általános folyamatba, mely egész Ukrajnában a jobbágyrendszer megszilárdulását eredményezte, s amelyre 1784-ben II. Katalin reformja tett pontot, amely kimondta a Szecs feloszlatását, ily módon a Lengyelország felosztása idején Oroszországhoz kerülő jobb parti Ukrajnában is végbement a jobbágyság röghözkötése.

A kozákság vezető rétegei nem óhajtottak osztozkodni a hasznon az ukrán és orosz földesurakkal. Minden erejükkel ellenszegültek azoknak a kísérleteknek, amelyek alapjaiban támadták a kozákság régi jogait. A köznép támogatta vezetőit e harcban, mert más területekhez képest viszonylag szabadabb körülmények között élt. Azok a mozgalmak, amelyekben a kozákok elégedetlensége megnyilvánult, komoly veszedelmet jelentett az orosz birodalom számára — tiltakozás volt ez az egyre erősödő feudális önkény ellen.

A cári kormány nem alkudott meg — a kozákok mozgalmára új határőrvidék felállításával válaszolt Zaporozsjén. E határőrvidék katonaságának, parancsnokainak jelentős részét a Magyarországról Oroszországba kerülő szerbek és magyarok alkották.

Az új határőrvidék felállítását Oroszország szomszédságában, Magyarországon szintén a határőrvidéken lezajló folyamat előzte meg.

Ismeretes, hogy Magyarország déli vidékein a török ellen az évszázadok folyamán kialakult egy összefüggő határőrvidék, amelynek legfiatalabb és legrövidebb életű részét a tisza-marosi határőrvidék alkotta. Felállításának

62 Очерки истории СССР. XVIII ст. 2/пол. Moszkva, 1956. 546 és az azt követő oldalak.
63 Minderre lásd *Anton Spinger:* Die Kosaken című művét. Wien, 1877. 9—15. o.

előzményeihez tartozik, hogy 1690. augusztus 21-én nyert császári engedély alapján mintegy 32 ezer, a török elől menekülő szerb család Magyarországon telepedett le. Egy részük az ország déli területén, kisebb részük Szegeden, Budán, Egerben és Nagyváradon talált otthonra. A császári udvar ezt a betelepítést a magyar rendek megkérdezése nélkül hajtotta végre. A szerb telepeseknek felmentést adott a tizedfizetés alól, katonai szervezetüket megerősítve biztosította a világi rendektől való függetlenségüket. A Tisza és Maros jobb partján telepítette le őket, hogy a török csapatok átkelését megátolják. Az új határőrvidékre való áttelepítés 1703 tavaszára befejeződött.[64]

Az új határőrvidék két kerületből állt, Szeged, illetve Arad székhellyel. A katonák száma a tisztekkel együtt 3854 volt — 1536 lovas, 2318 gyalogos. Fizetésüket különféle juttatásokban kapták, éspedig kétharmadrészében földet, egyharmadában pénzt és gabonát.

A határőrvidék területét a megyétől elkülönítették, sőt a megye életében a határőrvidék parancsnokának igen nagy beleszólása volt: „A megye pénzügyeit csak katonai parancsnokok és a knézek beleegyezésével intézhette. A megyére érkezet rendeleteket a főispán bontotta ugyan fel, de kötelessége volt azokat rögtön a kormányzó tábornokkal vagy a szerb polgári hatóság fejének, a knéznek átküldeni. Minden társas összejövetel, minden tanácskozás meg volt tiltva a parancsnokló tábornok tudta és engedélye nélkül . . .”[65]

Már a vázolt adatokból is világosan látszik, hogy a Tisza és Maros mentén letelepített katonaságnak belső feladatok ellátására is fel kellett készülnie, s a császári udvar által biztosított jogok jelentős csapást mértek a határőrség szomszédságában levő megyékre, a Habsburg centralizáció elkeseredett ellenfeleire.

A Rákóczi-szabadságharc idején a határőrvidék belső funkciók ellátására alkalmasnak bizonyult. Rákóczinak az a kísérlete, hogy a határőrvidéket maga mellé állítsa, még Nagy Péter cár támogatása mellett is teljes sikertelenséggel végződött.

A török ellen eredményesen folytatott háborúban azonban csakhamar visszaszerezték a temesi területet, az ország határa már a Dunánál húzódott. Ily módon a tisza-marosi határőrvidék feleslegessé vált. Az 1718. évi pozsaróváci béke után a török a temesi területekről is kivonult. Nem sokkal lehetett indokolni a Tisza—Maros határőrvidék fenntartásának szükségességét. A határőrvidék feloszlatásáról addig nem is volt még szó az udvar részéről. Ezt csak a magyar rendek követelték. Az azonban észre lehetett venni, hogy az udvar sem számított már ekkor a határőrök fegyveres szolgálataira komolyan. Ezt bizonyítja az is, hogy míg a horvát—szlovén határvidéken erős alapokon és az uralkodó katonai nézeteknek megfelelő, gyorsan mozgatható, mintegy 50 000 főből álló csapat szerveződött és maga a határőrvidék is fejlődött, a Tisza—Maros határőrvidék katonai tekintetben is megmaradt abban a rendezetlen állapotban, mint a korábbi időben.[66] Amivel ekkor még magyarázni lehetett a határőrvidék fenntartását, az az volt, hogy idegen testet jelentett a centralizációval szembenálló megyék testében. A császári udvar azonban a jövőt illetően szívesebben látta volna

[64] A határőrvidék történetére lásd *Iványi István:* A tiszai határőrvidék. (Hazánk I—III. kötet 1884—1885.) A horváth-szlavon határőrség történetével foglalkozik *Gunter Erich Rothenberg:* The Ausztrian Military Border in Croatia 1522—1744. (The University of Illionis Press [illegible] könyvében a Tisza—Maros határőrvidékről is említést tesz. Megállapításai azonban nem haladják túl az eddig ismerteket. (I. m. 93—94. o.)

[65] *Kiss Miklós:* Erzsébet cárnő szerb telepesei. Marosvásárhely, 1909. 13. o. — Ez az egyetlen magyar nyelvű tanulmány, amely a kivándorlás kérdését részletesen a levéltári anyag alapján tárgyalja. Bár bevezető fejezetei erősen tendenciózusak, mégis a kivándorlás és a letelepedés körülményeiről írottakban véleményünk szerint reális képet fest.

[66] *Fr. Vanicek:* Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft. Wien, 1875. I. köt. 571. o.

őket munkából élő telepesekként, s ezért lassan erre igyekezett őket rászorítani. Az udvar e terv megvalósításához eléggé tapintatlanul és legkevésbé célravezető eszközökkel fogott hozzá. Támadást intézett a szerbek nyelve ellen azzal, hogy német tanítókat fogadtatott el a határőrvidék községeivel, majd pedig elrendelte, hogy a görögkeleti hívek is a római katolikus püspökök fennhatósága alá tartozzanak.[67] Hogy mindez csak bevezető volt és később követte a többi kiváltságok elleni támadás is, s hogy a betelepült szerbek társadalmi helyzete hanyatlásnak indult, bizonyítja a Péró-felkelés 1735-ben, amikor a határőrvidék népe és a déli megyék magyar és más nemzetiségű parasztsága közös erővel tiltakozott az elnyomás, a feudális kizsákmányolás ellen.[68]

A határőrvidék puskaporos hordó lett. Mária Terézia 1741-ben Ausztria szorult külpolitikai helyzetében — engedményt téve a magyar nemességnek — beleegyezett, hogy ez a határőrvidék megszünjön és a területet, mint korona- és kamarabirtokokat fokozatosan az illetékes megyék kapják vissza. Ezt a határozatot az 1741. évi országgyűlés 18. törvénycikkében mondta ki.[69]

A határőrvidék megszüntetése redukció útján ment végbe. Már 1743-ban két szegedi huszár és pandúr kompániát feloszlattak. A határőrök egy részét beleegyezésükkel leszerelték, a másik részét a tiszai sáncok más állomáshelyeire osztották be. Új állomáshelyeikre irányított katonák magukkal vihették ingóságaikat is. 1745-ben jelenik meg a parancs a zombori és bresztováci sáncok megszüntetésére. Ez évben helyezik előre a dunai határvidéket is régi vonalából délebbre, s kialakul a határőrvidék pétervárad—zimonyi vonala, amely a Titel—Kovilj vonalán húzódó tiszai határőrvidékbe csatlakozott. 1746-ban megszűnik a határőrvidék jellege a marosi sáncoknál Jenő, Világos, Ohaba, Irratos, Arad és Simanda állomáshelyeken is. 1750. augusztus 15-én a Tisza—Maros határőrvidék még megmaradt részét oszlatják fel, s a terület mint korona- és kamarabirtokok a Bács, Csanád és Arad megyékhez kerül.[70]

A négy fokozatban lebonyolított redukció a határőrvidék egész lakosságát létérdekében érintette. A lakosságnak két választási lehetősége volt: vagy letelepszik a kamarától kapott telken a jelenlegi lakhelyén, vagy megmarad határőrnek s áttelepszik az új dunai határőrvidékre, mely a Száva mentén Szerém, Pozsega, Valkó Verőce, Bács-Bodrog megyékről leválasztott területen alakult meg. A tisztek is kételkedve fogadták azt az ígéretet, hogy a szolgálattól való megváltásuk esetén magyar nemességet kapnak.

Különösen nagy makacsságot tanúsítottak a Tisza—Maros határőrvidék telepesei. Az új határőrvidék nem vonzotta őket, nem szívesen hagyták ott a Tisza—Maros vonal jól termő földjeit sem. Emellett joggal úgy érezhették, hogy rövid idő elteltével az udvar esetleg az új határőrvidéken is megkísérli jogaik nyesegetését. Ezért sokan azt kérték az udvartól, hogy inkább a temesi kerületben telepedhessenek le. Báró Engelshofen altábornagy, a határőrvidék felszámolására rendelt bizottság elnöke 3592 családot le is telepített a Tisza bal partján a Maros torkolatától Nagybecskerekig, s ezekből a nagykikindai illir ezredet alakította meg.[71]

A megmaradt rész továbbra is előbbi állomáshelyén maradt. A megyék ugyanakkor változatlanul sürgették e határőrvidék felszámolását is. 1751. október 23-án az udvar meg is feddi őket magatartásukért. „... semmi sem természetesebb, minthogy a határőrző katonák birodalmunknak határainál telepíttesenek le, ott mind sajátmagok, mind a közjóért, szabadságért és

67 *Kiss Miklós:* i. m. 16—17. o.
68 *Márki Sándor:* Péro lázadása. Értekezések a történettudomány köréből. XV. 10. o.
69 *Fr. Vanicek:* i. m. 571. o.
70 Uo. 572—573. o.
71 *Kiss Miklós:* i. m. 19. o.

biztonságért örködendők ... ez oknál fogva, változván hatalmasan Magyarország végei, a Maros és Tisza melléki kerületek bekebelesítéséért illedelmesen könyörgők kérelmeiket nem lehetett meg nem hallanunk" — hangzik a levélben.[72] Egyébként a leirat változatlanul hangoztatja a kiváltságok garantálását, s figyelmezteti a határőröket, ne válogassanak, ne bújtogassanak a rendelkezések ellen.[73]

A határőrvidék lakosságának jó része mégis más irányba kereste a kiutat. Lehetőségként csillant meg előttük az, hogy Oroszországba utazzanak, s ott telepedjenek le, abban az országban, amelynek népe nyelvi és vallási tekintetben hozzájuk közel állt.

„Sokat beszélgettünk Oroszországról, s a beszélgetés alatt felébredt bennem a vágy, szintén Oroszországban megtelepedni" — írja emlékirataiban Piscsevics.[74]

A beszélgetések alapjául szolgálhattak azok a meg-megújuló toborzások is, amelyeket az orosz kormány Magyarországon folytatott. Az egyre többször megjelenő toborzó tisztek — különösen a határőrvidék redukciójának éveiben — aggodalommal töltötték el a bécsi udvart, amely bár külpolitikájában nem nélkülözhette Oroszország segítségét, s így a jószomszédi viszony fenntartása volt a célja, mégis arra kényszerült, hogy 1750-ben királyi leirattal megtiltsa a verbuválásokat.

A királyi leirat szövege így hangzik: „Bizonyos orosz tisztek Magyarországra küldettek, hogy ott a korábbi példák szerint és az elnyert engedély alapján az orosz huszárezredek számára rekrutákat toborozzanak, jóllehet mi most azonnal azt válaszolhattuk, hogy a mostani állapotok az előbbiektől nagymértékben különböznek, mert eleinte csak kevés magyar nemzetiségű regimentjeink voltak, most azonban ezekből már sok van, és hogy minden a kiegészítésükre fordított fáradozás csaknem elégtelen lesz, ezért az idegen toborzást ebben a királyságban szigorúan megtiltjuk." A továbbiakban a királynő kéri a követeket, hogy a verbuválás betiltásának ezt az okát közöljék a cári udvarral, s amíg a tárgyalások ez ügyben nem fejeződtek be, a toborzó tisztek ne kíséreljék meg a toborzást. Azt parancsolja, udvariasan tudassák a toborzó tisztekkel, hogy „vagy térjenek vissza, vagy a következő határozat megérkeztéig anélkül, hogy toboroznának, maradjanak jelenlegi tartózkodási helyükön".[75]

Egyébként a külföldi szolgálat iránti érdeklődés mértékét mutatják azok a kimutatások is, amelyeket az első redukció alkalmával készítettek abból a célból, hogy a tisztek szándékával, terveivel az udvar tisztába legyen. Közkatonák esetében fel sem merült, hogy ők is gondolnak esetleg az Oroszországba való áttelepülésre. Így a határőrvidék népének megkérdezésekor nem derült ki, hogy azok, akik továbbra is katonáskodni kívánnak, hol akarnak szolgálni. A Tisza—Maros határőrvidéken a tisztek közül 72 kívánt katonáskodni, 50 meg akart válni a szolgálattól. A katonák közül 1881 jelentette be, hogy továbbra is szolgálni óhajt. A pétervári kerületben 224 ember vállalta továbbra is a katonáskodást, 149 pedig bejelentette, hogy a polgári foglalkozást választja. A reinkorporációs bizottság, hogy a határőrvidéki szerbekkel megkedveltesse az ittmaradást, javasolta, hogy a tisza—marosi határőrvidék idősebb tisztjeinek, akik a polgári állás mellett szavaztak, magyar nemességet és kuriális birtokot kellene adományozni. Mária Terézia

72 *Szalay László:* A magyarországi szerb telepesek jogviszonya az államhoz. 1861. 58—61. o.
73 Uo.
74 Piscsevics orosz tábornok vándorlásai és kalandozásai. Budapest, 1900. 75. o. — Piscsevics is határőrvidéki tiszt volt, s 1753-ban vándorolt ki. Kiutazásának körülményeit és oroszországi életét izgalmas visszaemlékezésben örökítette meg.
75 HIL. General Commando für Ungarn 1750 — 1 — 104.

beleegyezett a tervbe. 1751. március 11-én kihirdették, hogy a tisza—marosi határőrvidék tisztjei — akik legalább 1740 óta szolgálnak — nemességet és 10 évre megfelelő földet kapnak szabad használatra; azon a földön 500 forintig építhetnek; 10 év múlva az építési költség megtérítése után az állam visszaveheti tőlük a földet. 1765. július 15-én a kapott föld tulajdonukba ment át.[76] Ez sem csökkentette a kivándorlási kedvet. Az 1751-ben még a Tisza—Maros határőrvidéken tartózkodó tisztek közül többet úgy tartanak nyilván, mint akik orosz vagy más meghatározatlan idegen szolgálatba akarnak állni. Így a névsorban szereplő 41 tiszt közül 12 kíván orosz, vagy más külföldi szolgálatba lépni.[77]

Nézetünk szerint a „meghatározatlan idegen szolgálat" megjelölése is jó részben oroszországi szolgálatra vonatkozik, csak az oroszországi huszártoborzások tilalmazása arra késztethetett egyeseket, hogy ne fedje fel terveit, nehogy meghiúsuljon az.

A határőrvidéki események és a toborzás beszüntetése között feltétlenül összefüggés van. A bécsi udvar így is elejét akarta venni a Tisza—Maros szögében készült kivándorlásnak. Az abszolutizmusnak törekvése volt mindig a gyér népességű területek betelepítése, nemcsak Ausztria-Magyarországon, hanem például Oroszországban is, s egy ezzel ellentétes folyamat kedvezőtlenül hatott az állam gazdasági helyzetére.

A határőrvidék lakosságának 1751 októberéig véglegesen döntenie kellett: megválik-e a katonai szolgálattól és letelepül, vagy pedig átköltözik az új határőrvidékre.

1751 tavaszától azok a határőrök, akik a két lehetőséget egyformán elvetették, foglalkozni kezdtek az Oroszországba való áttelepülés megszervezésével. Az áttelepülni szándékozók csoportja nőttön-nőtt. Vezetője Kurticsi Horvát János[78] ezredes lett, aki Erzsébet cárnőhöz írott levelében a határőrök befogadását kérte az orosz birodalomba. Horvát ezredes kérvénnyel fordult a magyar királynőhöz is, kérve, tegye lehetővé, hogy a megyékhez visszacsatolt határőrvidékről Oroszországba távozhassanak.

Itt találkozik tehát az a két folyamat, amely közül az egyik Oroszországban, az ukrajnai Zaporozsjén, a másik Magyarországon, a tisza—marosi határőrvidéken érik meg, s amely nagyban hozzájárult az előbbi megoldáshoz.

A bécsi udvar külpolitikai okokból nem zárkózott el a kitelepülést kérelmező tisztek elől, s megbízta a haditanácsot, hogy a kivándorolni szándékozók részére útlevelet adjon ki. A kivándorlási kedvet csak annyiban korlátozta, hogy Engelshofent utasította; csak azoknak a határőröknek adja ki a fizetését, akik írásos nyilatkozatban kötelezik magukat az itthonmaradásra. Ezek az intézkedések nem voltak elégségesek a kivándorlás megakadályozására, ennek szervezése ugyanis sokkal erélyesebben folyt.

Kiss Miklós a már idézett munkájában ír Kurticsi Horvátnak és híveinek arról a tevékenységéről, amellyel minél több határőrt rá akartak venni a kivándorlásra. Megállapítja, hogy Horvát rémítette a határőrvidékieket, hogy az ittmaradtakat erővel is a katolikus egyházba fogják téríteni.[79] Hivatkozik a szerző arra is, hogy Arad megye figyelmét is felkeltette a kivándorlás és ennek megakadályozására katonaságot kért, „mert enélkül nem lehet a nyugalmat helyreállítani és a fenyegető *kivándorlást, mely a vármegyére és az országra egyaránt káros, megakadályozni*". (Kiemelés tőlem — H. J.)[80]

76 *Bohdaneczky Ervin:* i. m. 19. o.
77 OL. Orig. ref. 155. 9—12. 1751.
78 Thallóczy megjegyzi Horvátról, hogy „a magyar alvidéken született 1749-ben, 40—42 év körül járhatott." Azt is megemlíti, hogy magyarul és latinul is jól beszélt. (*Dely:* Tudákos levelek 1914. o.)
79 *Kiss Miklós:* i. m. 24. o.
80 Uo. 25. o.

Természetesen Horvát ilyen „fenyegetéseket" a vita során megengedhetett magának, érhetett is célt vele. Véleményünk szerint azonban hatásosabb argumentum lehetett kezében az, amikor arra hivatkozott, hogy aki vele tart, az eggyel magasabb rendfokozattal léphet kint szolgálatba, ha marad, akkor a bizonytalanságra marad.[81] A kiváltságoktól való megfosztottságot jelentő jövő minden körülmények közt a leghatékonyabb eszköz volt Horvát kezében. A közkatonák a határon túlra a jobbágyi sorból menekültek a kivándorló tisztjeiket kísérve. Arad megye jelentése szerint a szervező munka megakadályozására a megye intézkedéseket tett és néhány embert, akikkel Horvát beszélt, össze is fogatott. Kihallgatásuk fényt derített a szervezés augusztus elejei állapotára, noha megállapításunk szerint a tanúvallomások természetéből fakadóan az adatok ellenőrzésre szorulnak. A megyei jelentés már 38 olyan tisztről tud, akik Horváttal akarnak kivándorolni. Július 30-án kihallgatott Egyed István azt vallotta, hogy Boros Jenőn Csácsi Lázártól megkérdezte, milyen katonatoborzás folyik, mire Csácsi azt felelte, hogy Horvát generális a cárnő számára gyűjt katonákat, akik lehetnek szerbek, vagy magyarok. Mintegy 2000—3000 főt szándékozik Horvát kivinni. A pozsonyi származású Bukovszki József — Horvát kocsisa vallomásából kiderül, hogy július 31-én már 250 főt tett ki a jelentkezők száma, amely elsősorban szerbekből és románokból állt.[82]

Ezt a számot a magyar kancellár, Nádasdy Lipót a királynéhoz intézett felterjesztésében is megerősíti.

A létszám növekedését elősegítette, hogy Horvát a jelentkezők közé befogadta azokat is, akik nősek voltak, ígéretet téve, hogy az asszonyokat és gyermekeket szekéren magukkal viszik.

A tanúk kihallgatása már csak a továbbiakra nézve szolgálhatott tanulságul, mert 1751. július 5-én megérkeztek az útlevelek a haditanácstól. Az első csoport Horváttal 1751. július 27-én útra is kelt.

Látszólag — a kiadott útlevelek száma szerint — nem nagy csapat hagyta el az országot, mégis amikor távozásával népszámlálást rendeltek el a határőrvidéken, kitűnt, hogy számuk meghaladta a háromezret.

A kivándorlók száma kerületenként és ezen belül községenként a következőképpen alakult.[83]

Marosi kerület		*Tiszai kerület*	
Glagovác	180	Kanizsa és Martonos	221
Mondorlak	85	Zenta	286
Csicsér	25	Osztrovo	168
Szabadhely	115	Petrovoszello	140
Paulis	106	Becse és Szt. Tamás	253
Pécska	578	Földvár és Thuria	214
Szemlak	149		
Sajtény	138		
Nagylak	359		
Csanád	182		
Összesen:	1917	Összesen:	1182

81 Nádasdy Lipót magyar kancellár a királyné számára összeállított e kérdéssel kapcsolatos jelentése, amely 1751. augusztus 19-i keltezést visel Arad megye jelentéséből idéz: a jelentés elmondja, hogy Horváth Kurticson két aradi polgárt kapacitált, menjenek vele. Egyiknek zászlótartó, másiknak hadnagyi rangot ígért. „Si venire nolunt, pascant ergo Vice Comitis s(alva) v(enia) porcos" OL. Canc. Orig. Referada. 1751. N. 102.

82 OL. Canc. Orig Referad. 1751. N. 102.

83 Kiss Miklós által összeállított táblázat szerint. (i. m. 26. o.)

Az adatok azt bizonyítják, hogy nem ez volt az egyetlen csoport, amely 1751-ben elhagyta az országot. Engelshofen jelentése — mely 1751 novemberében került Batthyány grófhoz, aki felterjesztette azt az udvarnak — arról ad hírt, hogy újabb 200 fő készül Kijevbe menni és ez valószínűleg nem lesz kevesebb, mint az első alkalommal eltávozottak száma volt. A jelentés beszámol arról is, hogy egyesek a július 27-i kivándorlást követően léptek át az orosz hadseregbe. Így megemlít két testvért, akik lovassági századosi rangot kaptak az orosz hadseregben és készülnek a kivándorlásra.

A jelekből és kétséget kizáróan az első kivándorló csoporttal kapcsolatos tanulságokból kiindulva Engelshofen javasolja, hogy tudtul kell adni a határmenti hatóságoknak, hogy senkit át ne engedjenek a határon, akinek neve nem szerepel az udvari haditanács által kiadott útlevélben, vagy túllépik azt a számot, ahány embert az útlevél tulajdonosa magával vihet. Erre azért van szükség — jegyzi meg Engelshofen —, mert az Oroszországba menő tisztekkel a háziszolgák képében katonák mennek ki. Engelshofen figyelme azonban másra is kiterjed. „Szükségesnek látszik, hogy Szlavoniában, a Bánátban és a Tisza—Maros vidékén levő s a titkos verbuválással megzavart személyekkel szemben is kemény kezet alkalmazzunk".[84]

A helyi hatóságok tehát hathatós beavatkozást kívántak kezdettől fogva, az udvar azonban — főként külpolitikai helyzetére való tekintettel — nem sietett ezek bevezetésével. Ezt mutatja az 1751-ben összehívott minisztertanács határozata is, amely kimondja, hogy nagyon óvatosnak kell lenniük a kivándorlás meggátlására hozott rendszabályokkal, hogy ezzel az orosz uralkodónőt meg ne sértsék, vagy eddig tanúsított jóindulatát a hatalmas szövetségesnek el ne veszítsék, mert bizonyos, hogy az ellenséges külföldi, különösen a francia udvar, mindent felhasznál, a legkisebb eszközt vagy ürügyet is, hogy Mária Teréziát ettől a szövetségestől megfossza."[85]

A kivándorlás megakadályozására tett lépések csak olyan területre szorítkoztak, hogy megerősítették a szerbek kiváltságlevelét, kísérletet tettek a pravoszláv papnevelde felállítására, s megpróbálták lebeszélni a szerbeket a kivándorlásról. Az utóbbi munkában a bécsi udvar nagymértékben támaszkodott a görögkeleti pópákra, akik anyagilag is érdekeltek voltak abban, hogy híveik ittmaradjanak.

Hogy váltak be ezek az eszközök? A határőrségnek elég tapasztalata volt már a bécsi udvar által biztosított kiváltságokról. A bizalmukat az is csökkentette, hogy az 1751-es rendelet pontosan azt mondta ki, hogy a szerb határőrök többé ne saját fegyverükkel szolgáljanak, hanem új, az akkori elveknek megfelelő katonai alakulatokban.[86] Ez a rendszabály éppen a szerb határőrség kiváltságainak forrásait szüntette meg. Nem jött létre a görögkeleti papnevelde sem, ellenkezőleg, tovább folyt a görögkeletieknek az unióhoz való áttérítése. Különösen rossz hatást váltottak ki az olyan jelenségek, amelyek azt bizonyították, hogy a bécsi udvar nem állja szavát. A Tisza—Maros határőrvidék feloszlatásakor ugyanis ígéretet tett, hogy azok a tisztek, akik nem kívánnak más ezredben szolgálni, megválhatnak a szolgálattól s birtokot és magyar nemességet kapnak. További kutatások szükségesek ahhoz, hogy megállapíthassuk, valóban hány tiszt lett nemes a redukció idején. Arra azonban máris akad példánk, hogy voltak olyanok, akik folyamodtak a magyar nemességért, de sem birtokot, sem nemességet nem kaptak. Az ilyen emberek elkeseredettsége a legjobb akitációs erő volt s csak növelték maguk is, ismerőseik is a kivándorlók számát.[87]

[84] Engelshofen jelentésével kapcsolatban lásd OL. Canc Orig Referat, 1751. N. 155.
[85] Idézi *Kiss Miklós:* i. m. 29. o.
[86] Srpski Letopisi, 1844. 65. köt. 137—141. o.
[87] Lásd ezzel kapcsolatban *Kiss Miklós:* i. m. 28. o.

Így 1751—52 tele és tavasza a Tisza—Maros mellékén megint csak a kivándorlásra való készülődés jegyében telt el. A csoport vezetője és szervezője ekkor Sevics alezredes volt. Ismét megindultak a kérelmek az útlevelek kiadásának ügyében. Az útiokmányt valamennyi kérelmező tiszt meg is kapta. Minthogy az útlevélkérelmek ügyét továbbra is a bécsi udvari haditanács intézte, s a szervezőmunka pedig titokban folyt, a magyarországi hivatali szerveknek kevés tudomásuk volt a készülődésekről. Az év első felében szórványosan előforduló távozási kísérletekről értesülve a magyar királyi kamara sietett felhívni az udvar figyelmét és rendszabályok foganatosítását sürgette. Maga a királyi kamara a bácsi districtus adminisztrátorának, az aradi kamarai prefektusának és a péterváradi harmincad inspektorának szigorúan meghagyta, hogy „az emigrálni szándékozó alattvalókat éber szemmel figyeljék", különösen azokat, akik a titkos toborzásokat folytatják, és időről időre erről jelentést tegyenek. A királyi kamara engedélyt kért Lobkovitztól arra, hogy a kivándorolni szándékozókat katonai segédlettel visszatarthassa.

Az itt ismertetett jelentés hírt ad arról is, hogy a kamara elrendelte a kivándorlók útjának szigorú ellenőrzését is. „Minthogy ezek az emigrálók nagyrészben Felső-Magyarországon át mennek Moszkoviába, ezért mi a Királyi Kassai Kamarai Igazgatóságnak, valamint az összes felső-magyarországi harmincad állomásoknak a mai napon elrendeltük, a tettenért emigránsokat semmiképpen ne engedjék továbbutazni, hanem katonai segédlet bevonásával tartóztassák fel őket". Ezt a rendelkezést másolatban megküldték a felső-magyarországi, az aradi és szegedi katonai parancsnokságoknak, azzal a kéréssel, hogy szükség esetén biztosítsák a kamara szerveinek a katonai segítséget.[88] Megkapták ezt a leiratot a munkácsi, kassai, eperjesi, huszti várparancsnokok, az e területen állomásozó ezredek, nevezetesen a Beleznay, Károlyi, Desőwffy huszárezred is.[89]

E rendelkezések eredményességéről semmi adat nincs: nem is valószínű, hogy volt. Ellenben oly közlések, amelyek a titkos toborzás továbbfolytatásáról szólnak, bőven állnak rendelkezésünkre. Ezenkívül megmaradt a kivándorlást elősegítő táptalaj a határőrvidék lakosságának közjogi állapotában. Az 1741-ben megszakított életmód továbbfolytatására más eszköz, mint a kivándorlás nem áll rendelkezésre. Ébren tartotta a távozás gondolatát az a körülmény is, hogy megfordultak az országban olyan egykori határőrvidéki tisztek, akik már az orosz hadsereg tagjai voltak, s ügyes-bajos dolgaik elintézése végett (örökség, családtagok kiutazása) jöttek. Elbeszéléseikből, a magukkal hozott, bajtársaik rokonainak szóló levelekből kibontakozott az áttelepültek életének képe. S ha volt is egyikben-másikban némi túlzás, az mégis megállapítható, hogy megvolt mindegyikben a reális alap: a kitelepültek kiváltságokkal rendelkeztek, és olyan életmódba kerültek, mint amilyent a redukció előtt Magyarországon folytattak.[90]

Az ország elhagyására irányuló készülődések július hónapban újból megélénkültek. Ezt tükrözik azok a nagyszámú jelentések is, amelyeket a magyarországi katonai főparancsnokság kapott. Ezekben már hír van arról is, hogy Sevics, aki már megkapta útlevelét és az orosz hadseregben pedig tábornoki rangot nyert, azon fáradozik, hogy minél több embert vihessen magával. A jelentések újból hangsúlyozzák: miután csak tiszteknek kell útlevelet kérniük, a közemberek számát meghatározni nem sikerül, annál is

88 HIL. General Commando für Ungarn. 1752. 3—25.
89 Uo.
90 Kiss Miklós ismertet 3—4 ilyen levelet a bécsi állami titkos levéltár Illyrico—Serbica anyagából. A levelek pontos szövegét azonban nem közli. (*Kiss Miklós:* i. m. 37. o.)

inkább, mivel ezek a tisztek kísérő szolgák címén mennek ki az országból. Gróf Brunyanil alezredes összefoglaló jelentésében azt is megírja, hogy a kivándorlók míg Tokajig el nem jutnak, zsoldot nem kapnak. Tokajban a cári udvar borvásárló bizottságának parancsnoka ad nekik előleget és indítja őket tovább.[91] Olyan hírek is keringtek, hogy Valahiából és Törökországból mintegy 15 ezer főnyi szerbekből és románokból álló tömeg készül a kivándorlásra, hogy Sevics is azért folytatja még a titkos toborzást, mert még 30 tisztre van szüksége.[92] Ezek az utóbbi adatok szerfelett kétséges hitelességüek, más okmányok nem is támasztják alá. Egy dolgot azonban világosan tükröznek: a kivándorlási hullám 1752-ben igen magasra csapott, s a vele kapcsolatos hírek — bár erősen eltúlozták a számokat — a kivándorlás nagy kiterjedettségére utalnak.

A császári udvar a kivándorlással kapcsolatban ellentmondásos helyzetbe került. Ez abban nyilvánult meg, hogy az önként betelepült szerbeket — miután azoknak a redukció utáni állapot nem felelt meg — erőszakkal igyekezett visszatartani. De ellentmondásos volt a helyzet az erőszak gyakorlásában is. A július elején tapasztalt jelenségek következményeként 1752. július 21-én szigorú rendelet jelent meg, amely a katonai és polgári hatóságokat egyaránt arra kötelezte, hogy erélyesen lépjenek fel a titkos toborzással és a kivándorlással kapcsolatban. A kivizsgálást gyorsított eljárással kellett lefolytatni, s négy napon belül a titkos toborzás végrehajtásában bűnösnek kimondott személyt halállal, útlevél hiányában szökni akarókat pedig börtönnel, illetve szigorú sáncmunkával kellett büntetni.[93]

Amint azonban az adatokból kitűnik, a hatóságok képtelenek voltak a rendelkezéseknek eleget tenni. Ennek egyik oka a kivándorlás nagy aránya, a másik pedig az a szövetségi viszony volt, amely Ausztriát Oroszországhoz fűzte, s amelyet külpolitikája érdekében sem akart felborítani. Tulajdonképpen ennek a rendelkezésnek csak az lehetett a célja, hogy lassítsa a kivándorlást — s lehetőleg minél több embert tartson vissza.

1752. július 22-én, tehát egy nappal a rendelet meghozatala után készült el az a kimutatás, amely a Csanád megye területéről elment, vagy elmenni szándékozók névsorát rögzíti. Ez a névsor 27 főt sorol fel — a tiszteken kívül az őrmestereket és a káplárokat is. Az okmány azt is feltünteti, hogy a kivándorlók közül kik viszik magukkal fiaikat.[94] A névsorban nemcsak katonák szerepelnek. Ott található köztük például egy kereskedő, aki rokonságban volt a határőrségnél szolgáló Csorba testvérekkel. Ő is — mint a többi kivándorolni készülő — minden vagyonát, házát stb. eladta és az indulásra várt. Az adatokból megtudhatók, hogy ezek mind Seviccsel készülnek kimenni, de voltak közöttük olyanok is, akik már előbb elindultak. Így a Csorba fivérek Nagylakról június elején, Bredik Jurkó július 22-e előtt pár nappal, Daniel Marko pedig július 19-én éjjel hagyta el a községet.

A július 21-i rendelet végrehajtásának első adatai 1752. augusztus 5-én keltezett, Valentiani, a szegedi várparancsnok jelentéséből állapíthatók meg. Valentiani, túllépve a rendeletben lerögzítetteket, egy útlevéllel utazó tisztet, névszerint Bayai Pétert tartóztatott fel, aki egy kocsival, egy poggyászt szállító szekérrel, nyerges lovakkal tartott Oroszország felé. Vele volt felesége, három gyermeke, 1 szolga és négy más személy. A négy személy közül az egyiknek oly igazolása volt, hogy Bayai hadnagy kocsisa, a másik Kanizsa városától származó pecsétes írással rendelkezett, amely igazolta, hogy ő a

91 HIL. General Commando für Ungarn. 1752. 3—21.
92 Uo.
93 *Kiss Miklós:* i. m. 30. o.
94 HIL. General Commando für Ungarn 1752. 3—30. 20. o.

gyermekek házi tanítója, két személynek igazoló iratai nem voltak. Valentiani a négy embert az erődbe záratta, Bayait kihallgatta, majd pedig a négy embert fogta vallatóra, akik közül kettő magyar volt. Nem tartjuk szükségesnek részletesen leírni, vagy idézni az idevonatkozó jegyzőkönyveket, csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy mind a négy ember esetében fiatal, 21—28 évesekről van szó, bár egyikük iparos ember, munkahelye nincsen. Munkanélküli a két magyar is. A Szatmár megyei születésű Balogh András arra sem tudott válaszolni, hogy hány éves, s csak a bizottság számítása alapján írták be, hogy 27—28 év körüli. Balogh András kóborlásai során jutott le a határőrvidékre, ahol tiszteknél kocsis volt. A debreceni születésű 28 éves Katona András a Körös mentén keresett munkát. Ott is dolgozott, amíg egészséges volt. Betegségéből felgyógyulva már nem fogadták vissza. Munka utáni vándorlása során került a határőrvidékre, ahol nyolc napig tartózkodott, míg végre Bayai felfogadta.[95]

A négy ember sorsa és helyzete szintén bizonyítja, hogy a kivándorlás megcsillantotta a szegény emberek előtt is a jobb élet lehetőségeit s nemcsak katonák, hanem kóborló nincstelenek is szaporították a kivándorlók számát. Így aztán nem állja meg a helyét Kiss Miklósnak az a megállapítása, miszerint a magyarok közül kevés embernek volt kedve a kivándorlásra. Kiss Miklós ezt a következtetését arra alapozza, hogy Debrecenből csak 5, Dorogról 6 fő hagyta el az országot, s megállapítja, hogy „Nagyváradról és Sátoraljaújhelyről már többen távoztak, de számuk így sem haladja meg százat.[96] Ugyanakkor elismeri azt is, hogy állandó kivándorlási lehetőséget biztosított a magyarok számára az a körülmény, hogy a Tokajban tartózkodó orosz ezredes a borszállítmányok kísérőit mindig nagyszámban válogatta össze, s ezek közül az emberek közül sokan kintmaradtak s katonai szolgálatba léptek.[97] Éppen ezért már az idézett szerző adatai alapján is feltételezhető, hogy a kivándoroltak között a magyarok száma sem volt csekély. Ezt azonban pontosítani majd csak akkor áll módunkban, ha sikerül megállapítanunk az Oroszországban alakult új határőrvidék és a huszárezredek nemzetiségi összetételét.

A bécsi udvar nemcsak az 1752 júliusi rendelettel hadakozott a kivándorlók ellen, hanem úgy is, hogy maga is verbuvál — azaz toborzás útján kísérli meg a határőrvidéken letelepedni nem akarókat, más ezredekbe bevonultatva a maga számára megtartani.[98]

Ilyen körülmények között azok, akiknek már megvolt az útlevelük, igyekeztek minél előbb távozni. 1752. szeptember 27-én indult útnak a Sevics alezredes által szervezett csoport — mintegy 116 fő, 29-én 64 fős csoport hagyta el az országot. Az egyes csoportok Sárospatakon át mentek Oroszországba. Az 1752. október 10-én kelt, ezzel kapcsolatos jelentés közli, hogy Sátoraljaújhelyen a hatóságok ellenőrizték a kivándorlók útlevelét és továbbengedték őket.[99] Kiss Miklós szerint ez volt a legnagyobb kivándorló csapat, de számszerűen ő sem említi őket. Az általunk közölt adatokban a kivándoroltak szolgái és családtagjai is szerepelnek. Valószínű, hogy Szevics

95 Uo. 3—42.
96 *Kiss Miklós:* i. m. 31. o.
97 Uo. — Tokajban a cári udvar számára vásárolandó borokkal kapcsolatos ügyek lebonyolítása végett állomásozó orosz főtisztről lásd még Piscsevics már idézett emlékiratait (121. o.), valamint *J. Mohl und A. G. Laszgallner:* Das Tokayer Weingebirge, Kaschau, 1828. 74—75. o. Legújabban a borvásárló bizottság történetét *Tardy Lajos* foglalta össze, sok új adattal és modern felfogásban. A tokaji orosz borvásárló bizottság története (1733—1798) c. kitűnő munkájában. (Sárospatak, Rákóczi Múzeum kiadása, 1963.)
98 HIL. General Commando für Ungarn 1752. 3—46.
99 Uo. 4—1.

által toborzott emberek nem két, hanem több alkalommal, több csoportban távoztak.[100]

Sevicséket rövidesen követte Preradovics Rajko csoportja, mely számbelileg mögötte marad a Horvát és Sevics által kivitt embereknek.

Ezt követő nagyobb számú kivándorló csapatra nem került sor, noha még 1752-ben is kértek útlevelet haátőrvidéki tisztek, de ekkor már csak az útiokmányban felsoroltak távozhattak, mások, például felfogadott szolgák nem[101] Természetesen ilyenkor is sor kerülhetett arra, hogy valaki útlevél nélkül hagyja el az országot, hiszen az a „szolga", aki a határig elkísérte urát, a rosszul őrzött határon át is szökhetett.

A kivándorlás utolsó hulláma 1756 tavaszán volt, amikor is Sevics kérelmére a királynő megengedte, hogy elhagyják az országot a korábban kivándorolt volt határőrök vérrokonai. Ezzel a kivándorlási mozgalom véget is ért.

Külön figyelmet érdemelnének azok a diplomáciai tárgyalások, amelyek a bécsi udvar és az orosz kormány között a kivándorlókkal kapcsolatban folytattak. Erre azonban forrásanyag hiányában egyelőre nem vállalkozhatunk. Arra viszont szeretnénk rámutatni, hogy az orosz kormány igen erélyesen lépett fel a szerbek védelmében, leleplezve azt a vallási türelmetlenséget, amelyet a néppel szemben a bécsi udvar tanúsított.

A bécsi udvar argumentumai között a török dúlás következtében elnéptelenedett ország benépesítése szerepelt, s arra is hivatkoztak, hogy a határőrvidéket nemcsak a török ellen tudták eredményesen felhasználni, mert „valahányszor Magyarországon zavargás támadt, mindig bebizonyult, hogy milyen hasznos, szükséges, sőt nélkülözhetetlen volt ez a népség a megzavart béke helyreállítására."[102]

Eléggé eltérőek a kitelepültek számára vonatkozó adatok.[103] A létszám megállapítására bizonyos támpontul szolgálhat az a tény, hogy a cári udvar 20 huszár- és 20 pandúrszázad verbuválására adott engedélyt Horvát tábornoknak, s ezek a századok létre is jöttek.[104] Ha a négyezer katonához hozzászámítjuk a velük, illetve később utánuk települő családtagokat is, 12—13 000-re tehetjük számukat.

A kivándorlók letelepítésével a cári udvar igen gondosan foglalkozott. 1751. december 24-én a huszár- és pandúrszázadok helyét, amelyet Új-Szerbiának neveznek el, a Dnyeper jobb partján a Kavorlik és az Amelnyik folyók torkolata közti részen jelölik ki.[105]

Az áttelepültek a település kijelölésének idejét, az előkészítő munkálatokat és ezzel együtt a téli hónapokat Kijev Podolje nevű külvárosában, ideiglenes szálláshelyén töltötték el. Közben Horvát tábornok 1752. január 11-én újabb megbízatást is kapott, egy huszár- és egy pandúrezred alakítására.[106] Kijevből 1752 tavaszán vonultak le a huszárok és pandúrok Új-Szerbiába, ahol az orosz hadmérnökök segítségével berendezkedtek.

100 Erre enged következtetni a kijevi kancellária iratanyagában talált zsoldjegyzék is, amely Sevics Kijevben tartózkodó embereinek névsorát tartalmazza. A lista 1752. augusztus 27-i keltezésű. (USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária f. 51. j. 1. ősz. 2163. 50—54. o.)

101 1753-ban kapták meg az engedélyt Piscsevics kapitány és Ábrahám Raskovics, „hogy feleségükkel, gyermekeikkel szolgáikkal és szolgálóikkal, 3—2 szekérrel Oroszországba utazhassanak". (OL. Canc Orig Referat. 1753. N. 192.)

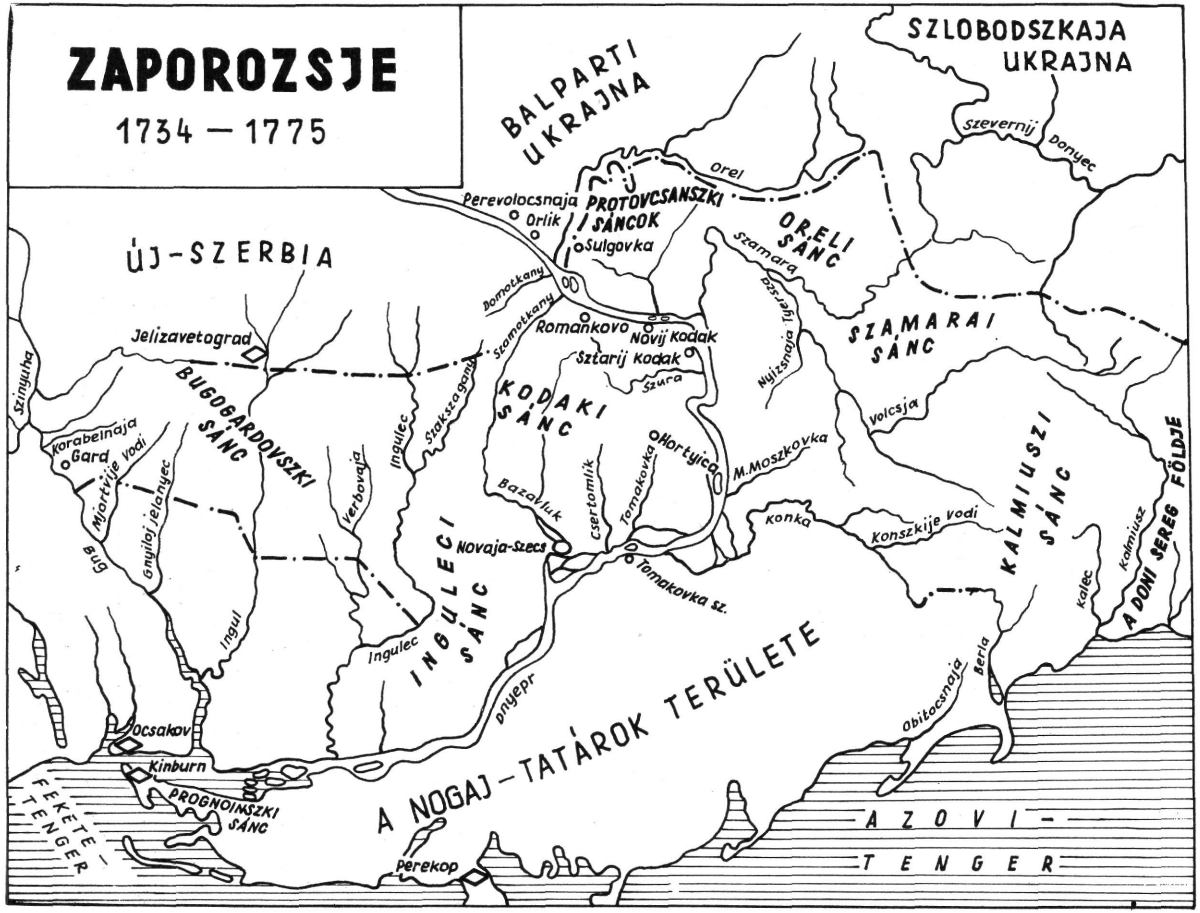
102 *Kiss Miklós:* i. m. 39. o.

103 *Czörning:* Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie III. kötet 125. lapon 2400 családban állapítja meg a kivándorlók számát. Kiss Miklós a bécsi állami titkos levéltár 1753. március 23-án kelt 9. sz. protokollumára hivatkozva 30 000 főre becsüli az Oroszországba bevándoroltak számát. Bohdaneczky idézett munkájában 3652-re teszi a kivándorlók számát. Nyilvánvaló, hogy a szerző csak az 1751. évi kivándorlást vette figyelembe.

104 ПСЗРИ. XVII. kötet. IV. o. 9919. 552. o.

105 ПСЗРИ. XIII. köt. N. 9924. 581. o.

106 ПСЗРИ. XIII. köt. N. 9921, N. 9935. N. 9967, az 571, 598, és a 625. lapon.

ZAPOROZSJE
1734 — 1775
BALPARTI UKRAJNA
SZLOBODSZKAJA UKRAJNA
Szevernij Donyec
Orel
Perevolocsnaja
Orlik
Sulgovka
PROTOVCSANSZKI I SÁNCOK
ORELI SÁNC
ÚJ-SZERBIA
Szamara
Bomotkany
Romankovo
Novij Kodak
Sztarij Kodak
Szura
Ilyec-szo
Nyizsnaja
SZAMARAI SÁNC
Jelizavetograd
Szamotkany
Szakszagan
KODAKI SÁNC
Szinyuha
BUGOGARDOVSZKI SÁNC
Korabelnaja
Gard
Mjortvije Vodi
Gnyiloj jelanyec
Bug
Ingul
Verbovaja
Ingulec
Volcsja
Hortyica
M.Moszkovka
Bazalyuk
Csertomlik
Tamakovka
Novaja-Szecs
Tamakovka sz.
konka
Konszkije Vodi
KALMIUSZI SÁNC
Kalmiusz
Kalec
A DONI SEREG FÖLDJE
INGULECI SÁNC
Ingulec
Dnyepr
Obitocsnaja
Berla
A NOGAJ-TATÁROK TERÜLETE
Ocsakov
Kinburn
PROGNOJINSZKI SÁNC
FEKETE-TENGER
Perekop
AZOVI-TENGER

A területről 1764 májusában készített orosz térkép adataiból látható, hogy Új-Szerbiát a Taszmin és a Balsaja Vis választotta el Lengyelországtól, nyugatra a Szinjuha, keleten a Dnyeper képezte a határt.[107] Délnek a terület földrajzilag nyitott volt, s erődökkel tették védetté. Itt, a délre eső területen volt Új-Szerbia legnagyobb erőssége, Jeliszavetograd is. A terület déli határa nyugatról Dobrjankától indul ki, majd enyhén délkeletre fordulva Jeliszavetográd—Verbljuska alatt folytatódik, a Dnyeper mellékfolyóinak medreire támaszkodva éri el Puskarevkát.

Új-Szerbia területét a letelepítéskor kettéosztották. A keleti részre a gyalog- vagy pandúrszázadok, a nyugati részre a huszárszázadok kerültek. A kivándorlók az újonnan keletkezett településeket korábbi tartózkodási helyükről nevezték el.

A térkép feltünteti a századok tartózkodási helyét is, s így képet alkothatunk a határőrvidéken tartózkodó századok diszkolációjáról és a kialakult települési viszonyokról egyaránt.

A huszárszázadok megerősített városkákban, falvakban foglaltak helyet, félkörívet alkotva Jeliszavetográd körül. Így nyugatról keletre haladva Novoarchangelszkben volt a 7. század, Semlésben (Szkalevaja) a 6., Kanibláton (Jampol) az 5., Nadlakban a 4., Petroosztrovban a 3., Pécskán (Korobcsino) a 2., Novomirogorodban az 1. század, Novomirgorodtól keletre Martinosban a 8. század, Pancsován (Pancsevo) a 9. század, Kanizsán (Kanis) a 10. század és Zentán a 11. század alakította ki állomáshelyét. Zentától északra Vukováron a 12. század, a Tyaszmin folyó közelében épült Versecen a 20. század tartózkodott, tőle délkeletre terült el Glinszk, ahol a 19. század állomásozott. Zentától a félkörív folytatásaként Cibulevóban a 15., Fedvárban a 13., Szuboticán a 14., Dmitrovkán a 17., Mosorinban a 16., Zomborban a 18. század települt le. A megerősített állomáshelyektől délre a századok előőrsei, őrhelyei helyezkedtek el a terepadta lehetőségek maximális kihasználásával. A századok őrhelyeit rendszerint a közeli folyók mellett állították fel.

A huszárok elhelyezkedésének ezt a formáját az magyarázza, hogy biztosítaniuk kellett a határ védelmét Lengyelország felől is, másrészt lovasságról lévén szó, nagyobb térközökre széthúzott állomáshelyekre támaszkodva is teljesíthették feladatukat.

Más volt a helyzet a pandúrok által lakott területen. Itt megint csak a csapatnem sajátosságából kiindulva az állomáshelyek sűrű hálózata biztosította a védelem sikerét. A pandúrok állomáshelyi ily módon egy szabálytalan sakktáblához hasonlóan betöltik a védelmükre bízott területet.

A pandúrszázadok állomáshelyei a következőképpen helyezkedtek el.

1. A Tyaszmin és a Dnyeper mentén: Solmoson a 16., Csongrádon a 17., Krilovban az 1., Taborisban a 2., Krinkovban a 3., Kamenkán a 4., Zimonyban az 5., Slatosban (Világos) a 6. század.

2. Velük párhuzamosan Pavlisban a 18., Mondorlakon a 19., Koviban a 9. század állomáshelyei voltak.

3. A pandúrterület nyugati határán délnek, végig az Ingulec partján Enován a 15., Glagovácon a 14., Varasdon a 13., Becsén a 12., Zalánkeményen a 11. század állomáshelyeit találjuk. A déli határt Smederon, Tomesanci, Csoma zárta el, amelyekben sorrendben a 10., 8. és 7. század állomáshelyei voltak. Mögöttük északra csekély távolságra volt Szenttamás, ahol a 20. század állomásozott.

107 Karte von neum Serbien B. XI. a. 47. Hadtörténelmi Intézet Térképtára. (Síkfilm) — A térkép az 1764. évi állapotot rögzíti. Új-Szerbiáról tudósít *Ioanis Tomka* Szászki is Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographicam . . . című kötete is, amely 1777-ben jelent meg. (Lásd i. m. 424. o.) A kötet is az 1764-es állapotot rögzíti. A falvak jelenlegi elhelyezkedése nyomon követhető a Nagy Szovjet Enciklopédia 21. köt. 118—119. oldal közötti térképen. (Kirovogradszkaja Oblaszty.)

A pandúrok területén koránt sincs annyi őrállomás, mint a huszároknál, ezek is általában az utak mentén fordulnak elő. Kivétel a pandúrterület déli határa, a Dnyeper és az Amelnyickaja folyó által bezárt háromszög, amely a 7. század közelében volt, de olyan távolságra, hogy a terület biztonságos ellenőrzését a terület közepén szerteágazó vízmosásokban elhelyezett őrségekkel tudták csak ellátni.

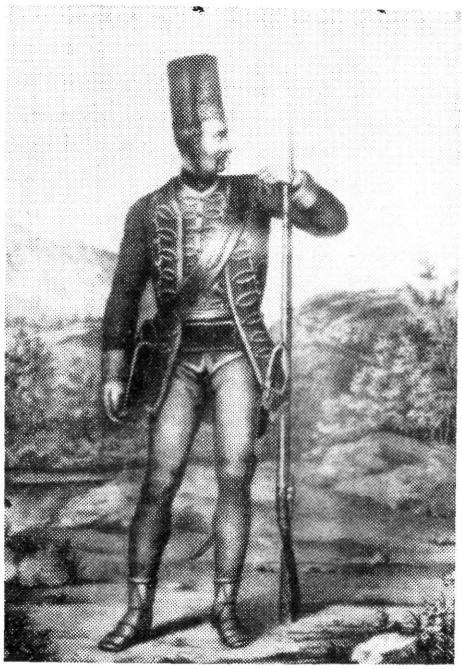

Pandúrezred tisztje

A századok állomáshelyei között mindkét területen utak épültek, lehetővé téve, hogy az állomáshelyek egymással könnyen érintkezhessenek, s gyorsan kapcsolatba léphessen velük a terület parancsnoksága is, amely Jeliszavetográdban székelt. Az orosz kormány Új-Szerbia élére Glebov tábornokot állította. Mellette továbbra is megtartotta vezető szerepét Horvát tábornok, aki állandó tartózkodási helyéül Novomirgorodot jelölte ki.

Új-Szerbia jelentősebb erődjei két vonalban haladtak nyugatról keletre. A sűrűbb erődvonal Új-Szerbia északi határánál alakult ki. Archangelszk, Petrosztrov, Mirgorod, Zenta, Cibulevo, Glinszk, Krilov, Taburis, Krinkov és Micsurin-Rog a jelentősebb erőddel rendelkező települések nyugatról a Dnyeper vonaláig. Délen a Szuchoj Toglik folyó vonalán, annak két kiszáradt mellékága között állt az első déli erősség, ezt követte a Krasznaja erőd, majd Jeliszavetográd. Ettől keletre egészen a Dnyeperig állandó jellegű erődök nem voltak. A Dnyeper bal partján a déli erődvonal folytatásaként ismét jelentkeznek az erődök és az ezeket összekötő védőfalak (Orlih), amelyek a Münich által felállított Dnyeper—Don védővonal nyugati szárnyát sejtetik.

A kormány a határőröknek földet adományozott úgy, hogy a pandúrok több szántót, a huszárok pedig több legelőt kaptak. A gazdaságok megindításához ellátták őket mindennel, amire csak szükségük volt, sőt ezenkívül katonai felszerelésük beszerzésére is kellő mennyiségű összeget utaltak ki számukra.

Pandúrezred gránátosa

Érdemes párhuzamot vonni, hogy a határőrök lényegében ugyanazért a szolgálatért milyen javadalmazásban részesültek Ausztriában és milyenben Oroszországban.

A határőrség tisztjei — mint már előbb is rámutattunk — Magyarországon készpénzben fizetésüknek csak egyharmadát, a többit gabonában és földben kapták meg. Ennek megműveléséről maguknak kellett gondoskodni. Így a főkapitány 200, a kapitány 100, a lovas hadnagy 60, a gyalogos hadnagy 48 forintot kapott egy évre. A közkatonák pénzbeli fizetést nem kaptak, hanem adómentességet és földbirtokot, s ezért a szolgálat mellett el kellett magukat látni élelemmel, ruházattal és fegyverrel is.

Új-Szerbiában mind a tisztek, mind pedig a katonák fizetést kaptak. Az ezredes 600, az őrnagy 300, a II. osztályú százados 180, a hadnagy 135, a szakaszvezető 15, a közlegény 10 rubelt kapott évente. A legénységet ellátták ruhával, fegyverzettel, szolgálatban élelemmel is. A tisztek számára a zsoldon kívül ruházat és fegyvervásárlás céljára külön illetményt biztosítottak.

Mindezt egybevetve tehát az Új-Szerbiában letelepültek jobban éltek, mint a Tisza—Maros határőrvidéken.

Horvát tábornok kérésére az orosz kormány elrendelte, hogy a külföldről érkezőket mind Új-Szerbiába telepítsék le. Ennek a rendelkezésnek szegült

ellen Sevics tábornok, aki miután 1752 októberében Kijevbe megérkezett, kijelentette, hogy nem hajlandó Horvát tábornok parancsnoksága alá tartozni, s kérte, hogy a vele érkezetteket más területen telepítsék le. Ugyanezt a kívánságát fejezte ki Preradovics is.

Minthogy az áttelepültek most már igen nagy számban voltak, az orosz kormány rendelkezésére 1753-ban felállították a szláv—szerb bizottságot, amelynek azt a feladatot adták, hogy a szerbek letelepítésével, a huszárezredek kiegészítésével és ellátási problémáival foglalkozzon.[108] A bizottság Sevics és Preradovics emberei számára a Donyec és a Lugana folyók mellett két különálló területet jelölt ki. Az itt letelepültek egy-egy huszárezredet alkottak, az egyik élén Sevics tábornok fia, Sevics János alezredes állt, a másik ezred parancsnoka, Preradovics fia, Preradovics György volt. Preradovics és Sevics mellé a szenátus Bibikov tábornokot rendelte, aki Bachmut várát jelölte ki székhelyéül. A két ezred számára átadott területet itt is hadmérnökök segítségével szervezték meg, építették ki a falvakat. Ezt a határőrvidéket Szláv-Szerbiának nevezték el.[109] Letelepítésük az 1753. május 17-i rendelet alapján történt.[110]

A katonákat Sevics ezredében is nemzetiség szerint tartották nyilván. Még a kijevi tartózkodásuk alatt összeállított listából megtudható, hogy a Sevicscsel érkezett kapitányok és zászlósok közül két-két magyar is volt: Szentjányi Péter és Szabó Lázár, valamint Szabó László és Szentjányi Lázár. Közkatonák közül magyaroknak jegyezték be: Szenne Ferencet,[111] Iván Erdlijant, Sztyepán Szentjanyint, Ivan Csonkát, Ivan Takácsot, Janko Szabót, Fedor Velicskovot, Ilja Darvast és Joan Marosant.[112]

Az az ügydarab, amely az orosz állampolgárságot felvett és felesketett katonák ügyével foglalkozik, tartalmazza Sevicsnek egy okmány hátlapjára írt feljegyzését is, miszerint 1752. október 14-től még két magyar huszár csatlakozott ezredéhez.[113]

Ilyenformán nyugodtan állítható, hogy Sevics ezredében is voltak különféle okok következtében kivándorlásra kényszerült magyarok.

Ugyancsak hasonló jelenséggel találkozunk Preradovics ezredének irattárában is, ahol fennmaradt számunkra egy, a katonák személyleírását tartalmazó dokumentum is, amelyben szintén bőven találunk magyar származású huszárokat.[114]

Sevics és Preradovics ezredeinek a létszámát is 1000—1000 főben határozták meg, azokat azonban teljes létszámra feltölteni sohasem tudták.[115]

Hasonló módon lehetne képet alkotni arról, hány moldován, román, bolgár található Új-Szerbia és Szláv-Szerbia határőrei között, akik itt, új őrhelyükön folytatták a harcot a közös ellenség, a török ellen.

E huszárezredek helyhez kötött ezredek voltak. De Horvát és Sevics arra is ígéretet tett, hogy a bevándoroltak közül nem helyhez kötött szervezésű huszárezredet is kiállít. Ismeretes, hogy 1759-ben Horvát tábornok engedélyt kap, hogy nem helyhez kötött makedon és bolgár huszárezredeket szervez-

108 Szláv-szerb bizottság iratai. USZSZK. KÁL. f. 379.
109 *Kiss Miklós:* i. m. 49—52. o.
110 ПСЗРИ. XIII. köt. No. 10104. 840. o.
111 A Ferenc nevet még az orosz átírásban is meghagyták.
112 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2163. 51—53. o.
113 USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2186. 48. o.
114 Szemléltetésül idézzük a Király Iványról szóló személyleírást: „Közép termetű, arca sápadt, szeme szürke, haja és bajusza szőke . . . bárányból subát, öreg csizmát, fekete huszárnadrágot visel. Fehérneműje egyszerű vászonból van és huszárosan varrott, lajbija vörös posztóból". (USZSZK. KÁL. Kijevi kancellária. f. 51. j. 1. ősz. 2825. 18. o.)
115 *Stein.* i. m. 120. o.

zen.[116] Mind a bolgár, mind a makedon huszárezred megalakult, majd 1761-ben egy egységbe a makedon ezredbe egyesítették. 1756 szeptemberében közvetlenül Új-Szerbia déli határai mögött új alakulatot állítottak fel. A nem helyhez kötött szlobodai kozák huszárezred foglalja itt el állomáshelyét és szétszórt őrállomásokban helyezkedik el a határon.[117]

Pandúr sapka gránátos lemeze

Ez a két utóbbi jelenség azt látszik igazolni, hogy az orosz hadseregben a huszárság fejlődése új szakaszba lép: a figyelem a nem helyhez kötött huszárságra irányul. A fejlődésnek ez az új fázisa kihat az új-szerbiai helyhez kötött huszárezredekre is, ami abban mutatkozik meg, hogy az állomány negyedrészét alkalmanként igénybe veszik másutt is, sőt háború esetén lehetségessé válik, hogy a helyhez kötött ezredek elhagyják Új-Szerbia területét és csatlakoznak a hadrakelt hadsereghez.[118]

Jó példa erre a hétéves háború története, amikor a nem helyhez kötött huszárezredek mellett ott látunk 1—1 új-szerbiai és szláv-szerbiai ezredet is.[119]

A helyhez kötött huszárezredeket tehát könnyen lehetett alkalmazni a hadrakelt hadseregben is, mivel olyan csapatnemből állottak, amelyet minden különösebb átszervezési nehézség nélkül alkalmazni lehetett a hadsereg

116 Записки, заключающие в себя сведения собранные по повелению блаженныя памяти Государя императора Павла I-го о начале регулярного войска . . . 295. o.
117 ПСЗРИ. XLII. köt. I. r. 372. o.
118 Vö. *Stein:* i. m. 119. o.
119 A parancsnokok közül legismertebb Thököly Péter, aki 1759-ben az Ausztriának küldött segítőcsapat élén harcolt. Vö.
Хрестоматия по русской военной истории. Szerk.: *Beszkrovnij*, Moszkva. 1947. 181—182. o.

huszárezredeinek száma megemelésénél, hiszen szervezet, létszám, fegyverzet és harcmód tekintetében ezek a helyhez kötött ezredek is tökéletesen azonosak voltak a nem helyhez kötött huszárezredekkel.

1760-ban a nem helyhez kötött huszárezredek száma az ún. sárga huszárezred felállításával ismét bővül.[120]

A novomirgorodi helyőrség tisztje és gránátosa

1761-ben a lovassági csapatnemek az orosz hadseregben a következőképpen alakultak: 6 vértes ezred, 6 lovasgránátos ezred, 18 dragonyos ezred (2 gránátos, 10 dragonyos század 1—1 ezredben), 2 számfeletti dragonyos ezred (1 gránátos és 10 dragonyos század 1—1 ezredben), 8 huszárezred (szerb, magyar, grúz, moldvai, román, szlobodai, makedon és a sárga huszárezred). A nyolc ezred 9000 főt tett ki. Négy új-szerbiai ezred (2 huszár- és 2 pandúrezred, valamint a novomirgrodi helyőrségi zászlóalj, egy gránátos és három pandúrszázadból.[121] Két szláv-szerbiai huszárezred. A két településen élő katonák létszáma ekkor 18 000 fő volt.[122]

Mindezek alapján elmondható, hogy a huszárság polgárjogot nyert. További igen változó fejlődésében újabb szakaszt jelentett Patyomkinnek az egész hadseregre kiterjedő reformja, melynek előfeltételeit Oroszország gazdasági erősödése, az abszolutizmus kiteljesedése teremtette meg. Ennek során többek között az orosz állam megtörve a kozákság önállóságát egyre inkább felszámolja azok sajátos hadszervezetét is, és reguláris alakulatokat szervez belőlük. Így 1765. március 3-án a szenátus rendeletet adott ki, melynek ér-

[120] Melich szerint a sárga ezred kizárólag magyarokból állt. (Lásd i. m.)
[121] ПСЗРИ.) XLIII. köt. I. r. 378. o.
[122] *Stein:* i. m. 135. o. jegyzetében.

telmében a Szlobodszkaja Ukrajna területén is 5 helyhez kötött huszárezredet kellett felállítani a szlobodszkajai kozákok helyébe. Az ezredek felállításával, kiegészítésükkel, egészségügyi helyzetével, az ellátás kérdésével külön bizottság foglalkozott. A huszárok itt nem bevándorolt elemekből állottak, hanem a kozákságot szervezték be huszárezredekbe. Ezek a huszár

Sárga ezredbeli huszár

csapatok részt vettek az ukrajnai parasztfelkelések leverésében,[123] a poszszesszionális manufakturákhoz kötött munkások mozgalmainak elfojtásában és segédkeztek az adóbehajtásoknál is. Fegyverük a karabély és a szablya volt, amelyekkel Tula látta el őket.[124]

Új-Szerbia megalakulásától kezdve egészen az 1764-ben bekövetkezett kormányzósági reformig önálló terület volt. A kormányzósági reform beolvasztotta a Novorosszija kormányzóságba, s így önkormányzatát elveszti. Katonai szervezete azonban érintetlen marad még egy évtizeden át.

Az 1774-ben megkötött Kücsük-Kajnardzsii béke mind a zaporogi kozákok, mind a helyhez kötött huszárezredek életében újabb változást hozott. Az orosz birodalom határa immár a Fekete-tengernél húzódott, s így sem az új-szerbiai kordonra, sem a kozákok szolgálatára nem volt már szükség jelenlegi állomáshelyeiken. Szolgálatukat akkor lehetett volna eredményesen igénybe venni, ha az új határ mellett telepednek ismét le. Megismétlődött tehát most Oroszországban az, ami nem is olyan régen a magyarországi határőrvidéken történt. A helyzet mindenekelőtt a zaporogi kozákokra nézve volt igen súlyos. A cári kormányzat szétrombolta a Szecst, s választhattak:

123 ПСЗРИ. XVII. kötet. N. 12344
124 USZSZK. KÁL. Szláv—szerb bizottság anyaga. f. 402. j. 1. ősz. 211.

vagy békés foglalkozásra térnek át és helyükön maradnak, vagy leköltöznek az új határvidékre, vagy kivándorolnak. Sokan választották a kivándorlást. A kivándorlók többsége Törökországba vonult, de néhányan Magyarországra is eljutottak és a Dunai hajóhadban csajkásokként szolgáltak.[125] Sokan a helyükön maradtak és mint koronaparasztok éltek. Egyesek a reguláris hadseregbe léptek. Területüket a Novorosszija-i kormányzóságba kebelezték be. A Fekete-tenger mellé lehúzódó kozákság „fekete-tengeri kozákok" néven élt tovább és vett részt a határvédelemben. Köztük találhatunk újszerbiai katonákat és tiszteket is. Elkezdődik tehát az új-szerbiai és szláv-szerbiai ezredek lassú felszívódása más alakulatok között.

1776-ban a helyhez kötött huszáralakulatoknak el kellett foglalniuk az előretolódott határszélen a Novajarosszijai és az Azovi kormányzóságban kialakított és erődökkel jól felszerelt új védelmi vonalat. A határvédelemre rendelték a 9 meglevő helyhez kötött huszárezredet és hat pikásezredet, melynek legénysége jobbadán kozákokból állott.[126]

*

Eddig követhetjük a huszárság történetét adataink alapján. Hozzátehetjük még hogy a XVIII. század végén kialakult az egységes, reguláris huszárság, amelynek személyi állományát már oroszországiak alkották. Az egykori új-szerbiai és szláv-szerbiai tisztek jó része fényes pályát futott be. Thököly Rankó altábornagy, majd gróf lett, Horvát, Sevics, Piscsevics, Preradovics tábornoki rangot kaptak, sokan értek el főtiszti rendfokozatot. Horvát, Thököly és mások pl. Erdili leszármazottai megtalálhatók még a XX. század elején is a cári hadseregben. S a nép? Akik nem kerültek az ezredekhez, vagy nem mentek az új határvonalra, a helyükön maradva csakhamar összekeveredtek szomszédaikkal, közös lett sorsuk, örömük, bánatuk — s harcuk is a jobbágytartó cárizmus ellen. Az egykori Új-Szerbia emlékét néhány falu neve (Nadlak, Martinos, Kanis, Fedvar, Zentovo) őrzi mindmáig.

A huszárság oroszországi történetében ezután sem következett be stagnálás. Ezek tárgyalásához azonban megint csak szemügyre kellene vennünk mindazokat a tényezőket, amelyek a gazdasági-társadalmi életre, valamint a hadseregre, ezen belül a huszárságra hatottak, s amelyek eredményeképpen végül is az 1882. augusztus 18-i rendelkezés értelmében a huszárezredek dragonyos ezredekké szerveződnek át.

Mi csak arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk a csapatnem megjelenésének és fejlődésének körülményeit Oroszországban a reguláris hadseregek kialakulásának időszakában, s néhány adattal hozzájáruljunk a tárgyalt időszak hadtörténetének teljesebbé tételéhez.

ЙОЖЕФ ХОНФИ:

СФОРМИРОВАНИЕ ГУСАРСТВА В РУССКОЙ АРМИИ XVIII-ГО ВЕКА

Резюме

Автор очерка описывает процесс оформления гусарства как легко-кавалерийского рода войск в русской армии и одновременно указывает на те внутренние и внешние факторы, которые в конце концов содействовали внедрению гусарства в России. Известно, что ознакомление с гусарством сперва произошло с помощью посредничества

125 *Markó Árpád:* Zaporogi kozákok bevándorlása Dél-Magyarországra 1785-ben. Hadtörténelmi Közlemények, 1928. 474—381. o.

126 A fekete-tengeri kozákok történetére lásd *V. A. Golobuckij:* Черноморское казачество. Киев, 1956.

Польши. А гусарство организованное поляками была тяжелая кавалерия. Гусарство как легкая кавалерия появилась во время сформирования российской регулярной армии, вначале как нерегулярные подразделения организованные не из российских частей. Личный состав полков, организованных в 1711 году состоял из румын, молдован, сербов, и частью из венгеров, т. е. из сыновей таких народов, у которых гусарство было уже давно известно. Применение гусарских частей, организованных из иноземцев, в такой стране, где выдающиеся легко-кавалерийские отряды уже имелись из казаков, нельзя считать лишь одной новаторской страстью Петра первого. Причины скорее можно найти в тех изменениях, которые произошли в отношениях между казачеством и царизмом, с одной стороны из-за восстания, руководимого Булавиным, а с другой стороны из-за предательства Мазеппа.

Первый этап оформления гусарства закончился в 1741 году, когда военная коллегия приняла решение о создание сербских, венгерских, грузинских и молдавских полков постоянного характера. Даже при организации гусарских частей, непостоянного характера царский двор прибежал к вербовке гусаров. В Венгрии такие вербовки происходили в 1725 и 1737 годах. После 1741 года вербовки участились настолько, что в 1750 году распоряжением Терезии Марии вербовки были запрещены.

Значение гусаров происходивших из зарубежных стран особенно выросло в середине XVIII-го века, когда на южной части Украины была создана такая пограничная зона, в которой одни лишь гусары и пандуры несли службу. Создание этой зоны произошлшо в то время, когда в Венгрии была ликвидирована пограничная зона Тиса—Марош. Солдаты стремившиеся изменить свое неопределенное положение создавшееся в ликвидированной зоне, обротились с просьбой расселить их в России, так как они — будучи в большинстве сербами считали Россию ближе к себе по языку и религии. Полковник Янош Куртичи Хорват организовал процесс переселения происходивший при участии русского посольства в Вене и русской комиссии по закупке вин работавшей в Токае. Переселение произошло в 1751—1756 годах в трех этапах. Новая пограничная зона — Новая Сербия с центром Елизаветоград — обеспечила место для 20-и гусарских эскадронов и 20-и пандурских эскадронов. В каждом селении — как правило — разместился один эскадрон. Села назывались именами тех помещений, откуда выселенцы приехали. Этой пограничной зоной сформировался и стационарный тип российского гусарства. Пограничная зона сохранилась вплоть до 1774-го года, когда она — вследствие сдвига границ на юг — потеряла свое значение. Но к этому времени уже отряды организованные из иноземцев, выполнили свой долг и к концу XVIII-го века сформировались единообразные регулярные гусарские полки, личный состав которых состоял уже из российских гусаров.

JÓZSEF HONFI:

DIE AUSGESTALTUNG DER HUSAREN IN DER RUSSISCHEN ARMEE DES XVIII. JAHRHUNDERTS

Der Verfasser der Studie beschreibt die Ausgestaltung der Husaren als eine Truppenart der leichten Kavallerie in der russischen Armee und weist zugleich auf jene innere und äussere Faktoren hin, die letzten Endes zur Einführung der Husaren in Russland beigetragen haben. Wie bekannt, lernte man dort die Husaren erst durch polnische Vermittlung kennen. Doch die polnisch-organisierten Husaren zählten zur schweren Kavallerie. Als leichte Kavallerie erscheinen die Husaren in Zeitraum der Bildung der russischen regulären Armee, anfangs als irreguläre, nicht aus Russen organisierte Einheiten. Der Personalbestand der 1711 errichteten Regimente besteht aus Rumänen, Moldauern, Serben und kleinenteils aus Ungarn, also aus Söhnen deren Völker, bei denen die Husaren schon längst bekannt waren. Die Anwendung der aus Fremden organisierten Husaren in einem Lade, das über hervorragende Leichtkavallerieeinheiten der Kosaken verfügte, darf nicht nur als eine Neuerungspassion Peters des I. betrachtet werden. Die Gründe sind vielmehr darin zu suchen, dass teils des Bulatin-Aufstandes, teils Mazeppas Verrat zufolge im Verhältnisse des Zaren zu den

Kosaken gewisse Veränderungen eingetreten sind. 1741 schloss die erste Phase der Gestaltung der Husaren, als das militärische Kollegium beschloss serbische, ungarische, grusische und moldauische Husarenregimente ständigen Charakters aufzustellen. Auch zur Zeit der Organisierung von Husareneinheiten nicht ständigen Charakters wandte sich der Hof des Zaren zur Husarenwerbung. In Ungarn fanden solche Anwerbungen 1725 und 1737 statt. Nach 1741 wurden die Anwerbungen so häufig, dass sie Maria Theresia 1750 durch eine Verordnung verbot.

Die Bedeutung der aus der Fremde stammenden Husaren nahm besonders Mitte XVIII. Jahrhunderts zu, als man ein Grenzbewachungsgebiet im Süden der Ukraine bildete, in welchem den Dienst ausschliesslich Husaren und Panduren versahen. Die Aufstellung dieses Grenzbewachungsgebietes wurde beschlossen, als in Ungarn das Theiss—Marosch-Grenzbewachungsgebiet liquidiert wurde. Die Soldaten des liquidierten Grenzbewachungsgebietes versuchten an ihrer unsicheren Lage so zu ändern, dass sie um ihre Ansiedlung in Russland baten, da sie — in der Merheit Serben — den Russen sprachlich und religiös näher standen. Die Umsiedlungsaktion wurde vom Obersten János Horvát Kurticsi, unter der Mittwirkung der russischen Gesandtschaft in Wien und des in Tokaj stationierenden Weinkaufskomites organisiert und durchgeführt. Die Umsiedlung fand zwieschen den Jahren 1751—1756, in drei Wellen statt. Das neue Grenzbewachungsgebiet — Neuserbien — mit dem Mittelpunkt Jelisavetograd, gab zwanzig Husarenschwadronen und zwanzig Pandurenkompanien Platz. Ein Schwadron bildete im allgemeinen eine Gemeinde. Die Gemeinden wurden nach den Orten benannt, woher die Ansiedler kamen. Mit diesem Grenzbewachungsgebiet entwickelte sich in Russland auch ein Typ der ortsgebundenen Husaren. Das Grenzbewachungsgebiet bestand bis 1774, als es seine Bedeutung infolge der Grenzverschiebung gegen Süden verlor. Aber bis dahin haben die aus Ausländern organisierte Formationen ihre Aufgabe auch erfüllt und bis Ende des XVIII. Jahrhunderts haben sich die einheitlichen, regulären Husarenregimente ausgestaltet, deren personaler Bestand schon Russen bildeten.

